

Tartu Ülikool

Tartu Ülikooli humanitaarteaduste ja kunstide valdkond

Ajaloo ja arheoloogia instituut

Uusima aja osakond

Sander Priivits

Briti ja Osmani impeeriumite rahvusvähemused
Esimeses maailmasõjas

Bakalaureusetöö

Juhendaja: professor Eero Medijainen

Tartu 2017

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Osmani impeerium ja rahvusvähemused.....	6
1.1 Eriorganisatsioon ja tööpataljonid	7
1.2 Armeenlased ja kreeklased.....	9
1.3 Araablased ja tšerkessid	11
2. Briti impeerium ja rahvusvähemused.....	16
2.1 Kanadalased.....	17
2.2 ANZAC-i sõdurid.....	20
2.3 Indialased	24
3. Osmani ja Briti impeeriumite rahvusvähemuste võrdlus.....	28
Kokkuvõte	36
Summary.....	38
Kasutatud allikad ja kirjandus	41

Sissejuhatus

Esimese maailmasõja ajal valitsesid suurt osa maailmast veel erinevad impeeriumid. Kui need omavahel 1914. aastal sõjajalale asusid, võtsid nad endaga kaasa erinevaid rahvusvähemusi, mis oldi sajandite jooksul vallutatud. Kõige suurem impeerium oli tol ajal Briti impeerium ning tema vastu võitles järjest kahanev Osmani impeerium. Kuigi üks oli veel tugev ja teine oma hiilgeaja ammu ära elanud, elas mõlema impeeriumi all veel mitmeid vähemusi, kes mängisid Suures Sõjas olulist rolli.

Osmani impeerium oli olnud Euroopas suurjõud juba 15. sajandist saati, kui Mehmed II 1453. aastal Konstantinoopoli vallutas, saades endale selle tõttu hüüdnime „Vallutaja“¹. Osmanite kõrgaeg jäi 17. sajandisse, kui nad 1683. aastal Viini uste taga olid. Siis olid türklaste võimu all Anatoolia, suur osa Balkanist, Põhja-Aafrika, Mesopotaamia ja Lähis-Ida. Impeerium jäi Euroopas väga tähtsaks poliitiliseks ja sõjaliseks jõuks kuni 18. sajandini, millal see hakkas teistest suurjõududest maha jääma ning sai omale nimetuse „Euroopa haige mees“. Esimesse maailmasõtta² mindi väsinuna, olnud sõdinud enne Itaalia-Türgi sõjas (1911-1912) ja Balkani sõdades (1912-1913). Isegi kui nende sõdadega kaotati suuri valdusi, oli Suures Sõjas nende impeerium nii etniliselt kui religioosselt väga kirju.

Briti impeerium haaras endale suure osa maailmast kolonialismi ajal tänu oma suurepärasele mereväele. Sellest sai maailma kõige laiema pindalaga impeerium. Kuigi britid kaotasid 18. sajandi lõpus kontrolli Ameerika Ühendriikide üle, jäi nende kontrolli alla 19. sajandiks tohtu hulk inimesi. 20. sajandi alguses kontrollisid britid Indiat, Austraaliat, Lõuna- ja Ida-Aafrikat, Kanadat ja muid alasid. Samuti oli *de facto* nende kontrolli all Egiptus. Seega 1914. aasta augustis oli brittidel võtta abi sõjapingutusse igalt poolt üle maailma.

Osmani impeeriumis olid vähemused seatud rohkem religiooniga, Briti koloniaalriik pigem regioniga. Mõlemad kasutasid Esimeses maailmasõjas vähemusi mitmel otstarbel: nii otseselt sõjategevuses kui logistilistes töödes erinevates tööpataljonides. I maailmasõda oli suurim konflikt, mis oli tole ajani terves inimajaloos toimunud ning sõjapingutustesse kaasati esimest korda kogu elanikkond. Seda uut sõda hakati nimetama „totaalseks sõjaks“³. See tähendas, et

---

¹ Kuigi juba sultan Murad I vallutas 14. sajandil suure osa Balkanist, oli ikkagi türklaste tähtsaim vallutus Konstantinoopol, mis nimetati ümber Istanbuliks.

² Esimene maailmasõda kestis 28.07.1914 – 11.11.1918, türklased läksid aga sõtta 29.10.1914 ning nende jaoks lõppes see 31.10.1918 Mudrose vaherahuga.

³ Termin, mida populariseerisid preisi feldmarssal Colmar Freiherr von der Goltz oma raamatus „*Dask Volk in Waffen*“ (1883) ja saksa kindral Erich Ludendorff oma teoses „*Der totale Krieg*“ (1935).

inimesed kes sõjast enne oleks eemale jäänud, kaasati nüüd samuti sõjapingutusse. Selle töö eesmärgiks on uurida ja võrrelda, mis mõjud olid rahvusvähemustel Briti ja Osmani sõjavägedes ning kuidas need vähemused ise ennast vastavates impeeriumites sõja käigus nägid. Töö üritab uurida ja võrrelda vähemuste kogemusi mõlema impeeriumi sõjaväes.

Käesolev töö on jaotanud kolmeks suuremaks peatükiks ning need omakorda väiksemateks osadeks. Esimeses osas uuritakse Osmani impeeriumit ja sealseid vähemusi. Kuigi Osmani impeeriumis oli paljud erinevaid vähemusi, ei mahtunud need kõik siia töösse. Seega on valitud kõige relevantsemad sõjaväega seotud etnosed. Moslemitest on välja toodud tšerkessid ja araablased ning mittemoslemitest kreeklased ja armeenlased. Armeenlased ja kreeklased on ühes peatükis, kuna nende ajalugu on Osmani impeeriumis seoses I maailmasõjaga sarnane. Kuna tšerkesside kohta pole väga palju kirjandust, on nad kokku pandud araablastega. Töö teises osas on uuritud Briti impeeriumit. Ka siin pole hõivatud kõiki vähemusi, mis selle hiiglase impeeriumi alla jäid. Seega on uurimuse alla võetud etnosed, keda kõige rohkem koloniaalriigi sõjaväes oli. Töö teine osa on jaotatud kanadalaste, indialaste ja austraallaste-uusmeremaalaste vahel. Viimased kaks on pandud ühte peatükki, kuna nende I maailmasõja kogemused olid üsna sarnased⁴. Kolmandas osas on võrreldud mõlema impeeriumi vähemusi: kuidas sõda neid mõjutas ja vastupidi ning kõige enam, kuidas erinevad imperiaalsed jõud neid kohtlesid ja kasutasid. Siin osas on välja toodud sarnasused ja erinevused, mida uurimise käigus leidsin.

Osmani impeeriumiga seotud kasutatud kirjandus on suures osas kirjutatud türklaste poolt, kes on ise kasutanud ohtralt otseseid Türgi allikaid. Türgi pole siamaani täielikult oma Esimese maailmasõja arhiive avanud, seega on selle ajastu objektiivne uurimine raskendatud. Samuti on meile teada päris vähe päevikuid, kirju ja märkmike türgi sõdurite poolt. Probleemiks on see, et enamus Osmani armee sõdureid olid kirjaoskamatud. Kuigi on alles jäänud erinevad memuaarid ja mitme ohvitseri päevikud. On ka avalikustatud erinevaid päevikuid tavakodanike poolt. Näiteks Ian Lysteri raamat „*Among The Ottomans: Diaries From Turkey in World War I*“ toob esile kaks päevikut. Üks päevik on briti ohvitseri ning teise Istanbulis elava tavakodaniku poolt. Selliseid raamatuid on viimastel aastatel avaldatud veelgi ning on hindamatuks väärtuseks selle aja uurimiseks rohujuurte tasandil. Osmani impeeriumi kohta on viimase 30 aasta jooksul hakatud järjest rohkem kirjutama inglise keeles. Varasemad teosed jäid tüüpiliselt türki keelde. Suureks pioneeriks sel vallal on olnud Edward J. Erickson, kes on kirjutanud mitmeid raamatuid just Türgi kohta I maailmasõjas. Tema 2001. aasta raamat

---

⁴ Kuigi vastavas peatükis on välja toodud ka kindlad erinevused.

„*Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War*“ on esimene inglise keelne kirjutus, mis võtab kokku terve Osmani impeeriumi sõjalise tegevuse Suures Sõjas. Viimase 15 aasta jooksul on üles kerkinud suur huvi Türgi vastu ning seoses Suure Sõja 100-nda aastapäevaga on kirjandus selle kohta kasvanud märkimisväärselt. Märkimisväärne osa kasutatud kirjandusest ongi 21. sajandist. Teisalt tuleb arvestada, et paljud tööd on kirjutatud türklaste poolt ning ei saa alati olla 100% kindel, kas nad on oma töödes täielikult objektiivsed vähemuste suhtes. Näiteks on suur poleemika armeenlaste kohta: tihti süüdistatakse teineteist narratiivi moonutamises⁵. Seoses Osmani impeeriumi ja I maailmasõjaga, ongi kõige rohkem kirjutatud armeenlastest tänu kurikuulsale Armeenia genotsiidile. Selle arvelt on tihti tahaplaanile jäetud teised vähemused, nagu kreeklased või tšerkessid.

Briti impeeriumi kohta on informatsiooni palju rohkem ning on säilinud mitmeid allikaid sõdurite enda memuaaride või avalikustatud päevikute näol. Erinevaid raamatuid on kirjutatud kanadalaste, austraallaste, uusmeremaalaste, iirlaste, indialaste ja teiste vähemuste kohta. On ka avalikustatud ohtralt memuaare ja kirju. Paljud kirjad on meile säilinud paradoksaalselt tänu Briti sõjaaegsele tsensuurile: kõik kirjad loeti enne kättetoimetamist ohvitseride poolt läbi, tõlgiti ja kopeeriti. Kirjad saadeti edasi kas siis kodudesse või sõduritele ning koopiad jäeti alles. Need on tänapäeval kättesaadaval arhiividest. Seega on Briti rahvusvähemusi uurida kergem tänu allikate ligipääsule. Kuid nagu oli probleem Osmani armees, olid ka näiteks indialased enamasti kirjaoskamatud, sest sõjaväe kohad täitsid jällegi inimesed maakohtadest. 1911. aasta rahvaloendusest tuli välja, et vaid 11% india meestest olid kirjaoskajad. See protsent on veelgi väiksem rindel, kuna suur osa nekrutitest olid harimata talupojad. Kirjade kirjutamisel kasutasid nad teiste inimeste, näiteks ohvitseride, abi (Omissi 2016).

Teema on tähtis, kuna Esimese maailmasõja ajal tärkasid mitmel pool rahvuslikud ärkamised. Selle suureks mõjutajaks oligi just sõda ning kuidas erinevaid rahvaid koheldi ning mil moel rahvusvähemused ise oma rolli impeeriumites nägid. Vähemused, kes Suures Sõjas kaasa löid olid impeeriumitele elutähtsad. Nad võisid muuta sõja erinevatele jõududele palju kergemaks või väga raskeks. Võtsin võrdluse alla just Briti ja Osmani impeeriumid, kuna tahtsin võrrelda, mis mõjud olid vähemustel just kahe teineteise vastu sõdivale impeeriumile ning võrrelda osmani moslemitest tulvil suurriiki briti enamasti kristliku koloniaalriigiga. Nende kahe võrdlemise teeb veel huvitavaks asjaolu, et nad kasutasid väga palju vähemusi just teineteise vastu.

---

⁵ Sellest pole ka pääsenud näiteks Erickson.

1. Osmani impeerium ja rahvusvähemused

Esimesse maailmasõtta läks Osmani impeerium 29. oktoobril 1914, kui rünnati Mustal merel Vene sõjalaevu ja sadamaid. Ametlikult kuulutas Venemaa Osmani impeeriumile sõja 2. novembril ning prantslased ja britid kolm päeva hiljem. Konflikti mindi Antanti⁶ vastu koos Saksamaa ja Austria-Ungariga⁷. Suurimad sõjakolded impeeriumi jaoks olid Balkan, Kaukaasia, Mesopotaamia ja Lähis-Ida.

1914. aastal elas impeeriumis ~22,000,000 inimest, suur osa neist olid moslemid⁸, kuid siiski oli seal veel märkimisväärne kristlik vähemus (Quataert 2005: 190-191). Osade uuringute kohaselt koosnes Osmani impeerium 1914. aastal 40-45% türklastest, 35-40% araablastest ning ülejäänud osa koosnes väiksematest rahvusvähemustest nagu kurdidest, armeenlastest, juutidest ja kreeklastest (Köroğlu 2007: 18). Erik J. Zürcheri kohaselt moodustasid kristlased ja juudid 20% impeeriumi elanikkonnast (Zürcher 2010: 170).

1909. aasta oktoobris lõpetati mittemoslemitest meeste sõjaväevabastus. Valitsus lootis sellega sõjaväge suurendada ning inimesi omavahel integreerida. Sellega polnud paljud rahul ning hakkasid massilised emigreerumised. Sõjaväekohustus kas käis vastu nende religioossetele või natsionalistlikele vaadetele. Toimusid isegi mässud, näiteks 1910. aastal Albaanias (Zürcher 2010: 84-85). Teisalt, olid mõned vähemuste eestkõnelejad mittemoslemite sõjaväkke värbamisega põhimõttelt nõus. Näiteks nõustusid uue seadusega Kreeka, Serbia, Armeenia ja Bulgaaria kogukonnad tingimusel, et nad teeniksid omaette üksustes kristlastest ohvitseride all. Bulgaarlased nõustusid ainult Euroopa aladel teenima. See separatistlik suhtumine oli aga otseselt vastu noortürklaste⁹ soovile erinevaid etnoseid omavahel ühendada (Zürcher 2010: 164). Sõja ajal aga segregeerisid türklased erinevaid etnoseid: Saksa ja Inglise ettekanded rääkisid „araablaste diviisidest“ või „türklaste diviisidest“ (Zürcher 2010: 173).

Mittemoslemist vähemustega oli valitsusel Esimese maailmasõja ajal keeruline, kuna vastu Enver Pasha¹⁰ soovitudele kuulutas sultan Mehmed V 1914. aasta 14. novembril välja *jihad*'i ehk „püha sõja“, mis oli selgelt mõeldud moslemitele. *Jihad* aga tähendab sõda kõikide

---

⁶ Liit Prantsusmaa, Venemaa ja Inglismaa vahel, 1915. aastal liitus nendega ka Itaalia.

⁷ 1915. aastal liitus nendega ka Bulgaaria

⁸ Peamiselt türklased, araablased ja kurdid.

⁹ Revolutsiooniline grupeering ja poliitiline liikumine, mis valitses Osmani impeeriumit Esimese maailma sõja ajal.

¹⁰ Osmani impeeriumi sõjaminister ja koos Talaat Pasha ning Kemal Pashaga impeeriumi *de facto* valitseja Esimeses maailmasõjas.

uskumatute vastu, kaasa arvatud kristlik Saksamaa, mis oli nende tähtsaim liitlane (Aksakal 2008: 17). Seega pidi vahet tegema, kas *jihad* toimub kogu kristlaskonna, või kindlate gruppide vastu. Üks Osmani sõjaplaani punktidest oli püha sõja väljakuulutamise selgelt „*Saksamaa, Austria-Ungari ja Osmani impeeriumi vaenlastele*“, mitte kõikide uskumatute vastu (Aksakal 2008: 172). Tollane Osmani propaganda väitis, et Saksa keiser oli islamisse pöördunud ning sakslased võitlevad Venemaaga islami nimel (Köroğlu 2007: 87). See kutse Pühale Sõjale aga oodatud eesmärki ei toonud ning suurt ülestõusu moslemite poolt ei tekkinud. Paljud moslemid, kes olid vastaste võimu all, osalesid isegi sõjas osmanite vastu (Quataert 2005: 85). Seda on hästi näha näiteks ühe briti-india ohvitseri kirjas: „*Kuidas paremini tõestada oma pere lojaalsust Briti valitsusse? On tõsi, et Türgi on moslemi jõud, kuid mis on sel seost meiega? Türgi pole meie jaoks midagi*“ (Omissi 2016).

1.1 Eriorganisatsioon ja tööpataljonid

Juba enne Esimest maailmasõda loodi Osmani impeeriumis erinevate deporteerimiste ja tagakiusamiste läbiviimiseks „Eriorganisatsioon“¹¹. Selle algne ülesanne oli erinevaid natsionalistlike ülestõuse maha suruda ja koguda infot võimalike dissidentide kohta – see oli valitsuse luureagentuur, mis tegeles pöranda all erinevate ülesannetega. Hiljem oli neil suur roll Armeenia genotsiidis. Osalemine selles organisatsioonis oli vabatahtlik, seega kuulusid sinna väga erinevaid inimesi, kaasa arvatud isegi vange. Üksusesse läksid paljud moslemid, kes olid varem pidanud oma kodudest lahkuma Balkani sõdade või Esimese maailmasõja ajal (Yigit 2014: 163 ja Zürcher 2010: 277). Kõige rohkem oli nende seas tšerkesse¹². Eriorganisatsiooni ülesandeks oli veel araablase seast sõdureid värvata, õhutada mässe Itaalia, Suurbritannia või Venemaa kolooniates ja levitada *jihadi* sõnumit (Gingeras 2009: 58).

Kristlike vähemusi ei usaldatud oma ebalojaalsuse tõttu ning reeglina ei antud neile relvi. Hakati looma „ebalojaalsetest“¹³ tööpataljone¹⁴. Kõige rohkem oli nendes pataljonides armeenlasi - võib-olla et isegi 75% pataljonide koosseisust koosnes armeenlastest (Zürcher 2010: 171). Kui sõja alguses veel võeti kristlasi regulaarsetesse relvastatud üksustesse, saadeti tööpataljonidesse 15-20 ja 45-60 aastased mehed¹⁵. Kuid 1915. aasta 25. veebruarist saadik

---

¹¹ Türgi k. *Teşkilât-ı Mahsusa*.

¹² Loode-Kaukaasia rahvus, kes olid enamasti moslemid.

¹³ Need „ebalojaalsed“ olid enamasti kristlased (armeenlased, süüria kristlased ja kreeklased), kuid nad võisid olla ka moslemid, näiteks araablased.

¹⁴ Türgi k. *amele taburları*.

¹⁵ 20-45 aastased läksid sõjaväkke.

saadeti üha enam sõjaväealisi mehi eelmistega kaasa (Zürcher 2002: 187). Samuti on teada, et nendesse pataljonidesse pandi sõjavange. On näiteid briti sõjavangidest, kes töötasid raudtee ehitustel (Sumner 2011:55). Tööpataljonides töötavad inimesed tegelesid ka erinevate logistiliste töödega viies varustust esiliinidesse või teid parandades (Aksakal 2008: 168 ja Zürcher 2010: 171). Nad tegelesid veel kommunikatsiooniga erinevate armeegruppide vahel või sõjalistel otstarvetel kasutatavate esemete tootmisega¹⁶. Vahel võidi asendada rindele läinud moslemitest talupoegi põllumajanduses. Nendes üksustes olid ka naised. Põllumajandusüksused olidki kõige tähtsamad tööpataljonid, kuna suur osa sõduritest olid talupojad ning vilja import Venemaalt katkes (Zürcher 2010: 171). Mida rohkem sõda edasi läks, seda rohkem hakati kasutama tööpataljonides kohalikku elanikkonda. Nooremad inimesed saadeti tööle ehitustele ning vanemaid inimesi kasutati näiteks tänavate koristamisel (Tamari 2011: 97). Tööpataljonide sees loodi „prügipataljone“, mis koosnesid inimestest, kes käisid mööda linnu prügi korjamas (Tamari 2011: 106-107). Näiteks kirjutas kristlasest õpetlane Khalil al-Sakakini: *„Täna värvati suur hulk kristlasi Petlemmas ja Bayt Jalas prügikogujateks. Igaühele anti luud, labidas ja ämber ning nad jaotati linnatänavatele laiali. Kutsealused karjusid iga maja juures: „saatke meile oma prügi“. Petlemma naised vaatasid oma akendest välja ja nutsid. Pole kahtlustki, et see on lõplik alandus. Me oleme läinud tagasi Rooma ja Assüüria aegsesse orjusesse“* (Campos 2011: 277). Pole täiesti kindel, kui palju neid pataljone loodi või kui palju inimesi seal teenis. On eeldatud, et samal ajal olid aktiivsed 70-120 üksust ning värvatud võis olla kuskil 25,000 – 50,000 meest (Zürcher 2010: 171).

Tööpataljonis teenivaid inimesi koheldi halvasti. Näiteks kirjutas üks osmani ohvitser: *„...töömeeste grupid ehtasid raudteed sakslaste järelevalve all... Nad rügasid nagu orjad, nende villis seljad päikese all“* (Fawaz 2014: 171). Söögi- ja veepuudus oli tavaline isegi moslemist tavasõdurile, kuid kristlasest armeenlase seis võis olla kordades hullem. Paljud surid nälga või haigustesse. On küll välja toodud, et nendes pataljonides anti töölistele tasuta toitu ja elukohti ning pataljonidesse minekust keeldumine tähendas paljudele kas mahalaskmist või nälga suremist (Tamari 2007: 29). Suur osa, kes tööpataljonidesse värvati, sõja lõppu üle ei elanud.

---

¹⁶ Näiteks mürsud või univormid.

1.2 Armeenlased ja kreeklased

Kirde-Anatoolias elas 1914. aastal umbes 1,3 miljonit armeenlast. Koos türklaste natsionalismi kasvamisega enne Esimest maailmasõda tõusid ka pinged vähemuste seas. Osmani valitsuse kätte jõudsid kirjad, kus armeenlased palusid venelastelt relvi ning esitasid muret türgi rahvustunde¹⁷ rõhutamise üle (Erickson 2001: 96-97). Peale armeenlaste oli impeeriumis veel suur hulk kreeklasi. Kuigi 1914. aasta suvel oli Anatooliast küüditatud umbes 150,000 kreeklast, jäi üle miljoni helleni sõja ajaks sinna (Zürcher 2010: 120).

Armeenlasi ja kreeklasi värvati sõjaväkke 1909. aastast saadik. 1914. aasta augustis alanud mobilisatsiooni tõttu pidid ka nemad sõjaväkke minema. Nii mõnedki olid selle vastu ning nägid nüüd võimalust välisjõudude abil iseseisvust saavutada. Kuigi kõik polnud dissidentluse poolt, näiteks Armeenia kiriku patriarh Zavene Efendi oli Istanbulile lojaalne. Ta kutsus 15. novembril oma kongregatsiooni ülesse täitma oma kohust impeeriumi ees (Ahmad 2014: 72-73). Peamised armeenia natsionalistid olid Ida-Anatoolias. 1914. aasta novembris muutusid nad agressiivsemaks: hakati kasutama terroriakte, näiteks pommitamisi ja atentaate. See mõjutas tugevasti Osmani sõjaväge, just ida korpuseid. 1915. aasta 25. veebruaril anti välja käsk (Direktiiv 8682) I, II, III ja IV korpusele olla valvsamad ning suurendada kaitsemeetmeid. Samuti kästi kõik etnilised armeenlased armee peastaapidest ja teistest tähtsatest juhtimispunktidest eemaldada. Eriti kartsid armeenlaste ülestõusu III armee juhid, kuna nemad pidid hoidma rinnet Osmani impeeriumi ja Venemaa vahel ning hiljutises Sarikamishi lahingus¹⁸ olid nad just hävitava kaotuse osalised. 1915. aasta kevadel oodati uut Vene pealetungi ning kui samal ajal tõuseksid armeenlased nende selja taga ülesse, oleks see korpusele katastroof (Erickson 2001: 98).

Gallipoli lahingu ajal¹⁹, kui kardeti, et Osmani impeerium vallutatakse Antanti vägede poolt, kerkisid esile rahutused erinevates linnades. Saksa keiser Wilhelm II kirjutas Kreeka kuninga Konstantinosele²⁰, et kreeklastel on „*ainulaadne tung reeta Türgi oma vaenlastele*“ (Ahmad 2014: 80). Esimesed laialdasemad mässud armeenlaste poolt algasid 1915. aasta kevadel. 13. aprillil võtsid mässulised üle Vani linna ning kuulutasid isegi välja ajutise vabariigi. Seda nägid Osmani jõud kui riigireetmist ning hakkasid linna kohe piirama. Linna kaitsesid umbes 40,000-

---

¹⁷ Seda ideoloogiat nimetatakse türkismiks ning see hakkas levima vahetult enne I maailmasõda, pärast demoraliseerivaid Balkani sõdu.

¹⁸ 22. detsember 1914 – 17. jaanuar 1915

¹⁹ 17. veebruar 1915 – 9. jaanuar 1916

²⁰ Kes oli samuti Saksa keisri naisevend.

50,000 armeenlast. Samal ajal hakkas oodatud Venemaa pealetung. Vene väed vabastasid mais Vani linnas olevad armeenlased türklaste piiramisest (Erickson 2001: 99).

Peale seda toimusid ülestõusud mitmes teistes linnades üle Anatoolia. Näiteks Zeytunis keeldusid armeenlased juba sõja algusest sõjaväkke minemast. Nendega ühinesid teised armeenia ja kreeka desertöörid ning koos hakati bandiitlusega tegelema (Ahmad 2014: 80). Saboteeriti Osmani sõjaväe provisjone ning kommunikatsioone. Samuti kandsid armeenlased tihti venelastele ette Osmani armeede liikumistest ja plaanidest. See kõik tegi türklaste jaoks sõdimise ebameeldivalt raskeks (Erickson 2001: 105 ja 107).

Peale neid rahutusi hakkasid armeenlaste ja kreeklaste desarmeerimised, sunnitööle saatmised, massilised tapmised ja ümberasustamised kurdide, tšerkesside ja türklaste poolt. 1915. aastal toimus kreeklaste ümberasustamine Marmara merest „vähemalt tunni kaugusele kaldast“. Samuti toimus kümnete tuhandete kreeklaste küüditamine põhjapoolt. On pakutud, et kuskil 100,000 kreeklast küüditati sel ajal Marmara mere äärest, kuid täielikku arvu pole võimalik teada, kuna pole alles jäänud dokumente. See küüditamine toimus sõja ajal, mis tähendas et nende eest kanti veel vähem hoolt kui rahuajal. Teadmatu arv inimesi suri haigustesse ja nälga, tugevamad mehed värvati sõjaväkke²¹. Suure tõenäosusega enamus värvatutest sõda üle ei elanud (Gingeras 2009: 43).

1915. aasta 20. aprillil saatis Enver Pasha III armeele teate, et paljud „*armeenia ja kreeka sõdurid deserteeruvad, et luua ohtlikke mässugruppe*“ (Erickson 2001: 100). Nende takistamiseks aga ei soovitanud Enver kasutada sõdureid sõjaväest, kuna neid oli rindel vaja. Pigem tulnuks tema arust kasutada kohalikke politseijõude või kohalikke türklasi²². Probleem oli aga see, et suur osa türklastest oli juba sõjaväkke värvatud ning enamus Ida-Anatoolia elanikest olid ise armeenlased. 27. mail anti välja Ajutine Ümberpaigutamise Seadus²³, millega seadustati kreeklaste ja armeenlaste deporteerimine. Selle kohaselt pidavat kõik 16-55 aastased armeenlastest ja kreeklastest mehed Ida-Anatooliast deporteeritama. Uue seaduse eesmärk oli luua olukord, kus Ida-Anatoolias ei oleks armeenlasi rohkem kui 10% kogu elanikkonnast (Erickson 2001: 100). 29. oktoobril saatis Enver Pasha sõjaministeeriumile käsu, et kõik „*armeenlastest väejuhid ja „kuritahtlikud“ armeenlased tuleks otsekohe arreteerida*“ (Erickson 2001: 101). Praktiliselt kõik kristlased, kellele enne oldi relv antud, desarmeeriti ning

---

²¹ Ilmselt küll tööpataljonidesse, mitte rindele.

²² Samuti soovitas ta panna mässajate eest välja rahapreemia kõigile, kes mõne armeenlase võimudele üles annavad.

²³ Seda on ka kutsutud Tehciri seaduseks.

saadeti tööpataljonidesse. Näiteks Bagdadis sunniti nad tööle raudtee ehitustele (Ahmad 2014: 78). Osad armeenlased aga olid hiljem esiliinidel näiteks Siinasis, seega võis see käsk kehtida vaid Ida-Anatoolias teenivatele armeenlastele (Zürcher 2010: 171).

Vähemuste küüditamine oli impeeriumi sõjaväele endale kahjulik, kuna deporteeriti või tapeti inimesi, keda oleks saanud kaasata kas otsesesse sõjategevusse või tööpataljonidesse. Tänu nendele tapmistele ja küüditamistele muutus sõjaväe logistika palju keerulisemaks. Kaukaasia armee juht Vehip Pasha saatis mitmeid inimesi sõjakohtusse, kuna nad olid tapnud armeenlasi, keda oli kasutatud teede parandustel. Samuti üritas armeenlasi kaitsta Bagdadi Raudtee Kompanii, kelle alluvuses töötasid mitmed armeenlastest oskustöölised. Need proovid töölisi kaitsta aga kukkusid läbi, isegi kui armeenlased oleksid impeeriumile palju kasulikud elusalt kui surnult (Zürcher 2010: 172-173). Tänu sellele lükkus raudteede ehitus edasi, mis aitas kaasa osmani sõjaväe logistilisele tragöödiale.

Teisalt on märke, et on tehtud erandeid mittemoslemite puhul, kes olid riigile kasulikud ning kes „ei olnud ohtlikud“. Näiteks mõned armeenlased, kes töötasid parlamendis, olid sõjaväes kõrgemad ohvitserid või kellel olid passid Osmani liitlaste või neutraalsete riikide poolt, jäid õudustest eemale (Gingeras 2009: 45). Need armeenlased ja kreeklased, kes elasid Istanbulis, jäid samuti puutumata, sest neid ei nähtud ohuna. Deporteeriti vaid need inimesed, kes olid Istanbuli äsja sisserännanud. Hiljem välistas Enver Pasha küüditamisest Osmani sõjaväes teenivate armeenlastest ohvitseride pered (Ahmad 2014: 81). Osad kristlased pöördusid moslemiks, läbi mille nad pääsesid surmast. On teated massilistest pöördumistest näiteks Siinai rindel (Zürcher 2010: 173).

Peale Gallipoli lahingut muutusid küüditamised harvemaks ning kui Venemaa 1917. aasta lõpul Türgist lahkus ja türklased alustasid Kaukaasiasse uut pealetungi, lõppesid ka massilised deporteerimised. Vaatamata sellele, küüditati umbes 300,000 kreeklast oma kodudest Anatoolia sisemaadele ning surnud oli peaaegu miljon armeenlast (Kieser 2017).

1.3 Araablased ja tšerkessid

19. sajandil toimus Osmani impeeriumisse suur sisseränne tšerkesside poolt. Nad põgenesid Venemaa eest, kes mitmetes sõdades nende alad okupeeris. Enne Esimest maailmasõda toimus uus migreerumine Balkani sõdade tõttu. On pakutud, et 1859. ja 1914. aastate vahel võis Osmani impeeriumi aladele migreeruda kuni 2,5 miljonit tšerkessi. Huvitav on see, et tšerkesside seas ei toimunud suuremaid deporteerimisi, nagu oli juhtunud varem näiteks

albaanlastega. Olgugi, et mõlemaid nähti kui vägivaldseid ja mässulisi rahvuseid, pidid üsna vähesed tšerkessid impeeriumis ümber asuma. Seda võib seletada asjaoluga, et Esimese maailmasõja ajal kasutati tšerkesse tihti sõjaväes, andes neile isegi kõrgeid ohvitseride auastmeid (Gingeras 2009: 23-30 ja 51-52). Paljud tšerkessidest läksid ka Eriorganisatsiooni, kus nad said kristlastele kätte maksta varasemate küüditamiste eest.

Araabias oli Esimese maailmasõja eel arenenud üsnagi lai natsionalism. Suure Sõja ajal surus Kemal Pasha²⁴ arabistid²⁵ maha ning lasi isegi nende liidrid 1915. aastal Beirutis ja Damaskuses üles puua (Ahmad 2014: 131). Lisaks nendele saadeti mitmed araabia intelligendid surma või vangi (Tamari 2011: 29 ja 131). Nendest said esimesed märtrid araablaste iseseisvumispüüdlustes. Hiljem lasi Kemal deporteerida tuhandeid assüürlasi oma kodudest, et likvideerida dissidentlust Süürias. Samuti saatis ta nimelt paljud araabia sõdurid kaugettesse impeeriumi sõjakolletesse, et neid eraldada oma kodumaast (Kayalı 1997: 139-140). Peale selle algas sõja ajal Süürias suur näljahäda, mille käigus suri kuskil 500,000 inimest. Kõik need faktorid tõstsid küll Süüria elanike seas pahaolu, kuid laialdasi ülestõuse araablastest tavaelanike poolt ei tekkinud terve sõja vältel (Çiçek 2015).

Juba enne sõda hakati suhteid parandama šeriif²⁶ Husseiniga, kuid 1914. aasta 15. jaanuaril saadeti Al-Ĥijāzi²⁷ Vehip Pasha, kes sai sealseks kuberneriks ja armeejuhatajaks. Sellega taheti impeeriumi kohalolu suurendada, kuna kardeti ühtse araablaste kalifaadi loomist. Araablaste poolehoidu eest võideldi brittidega, kes tahtsid samuti oma mõjuvõimu Araabia poolsaarel suurendada. (Kayalı 1997: 131). Kui türklased hakkasid oma võimu Al-Ĥijāzis liigselt kasutama²⁸, ähvardas Hussein suhete külmenemisega. Seda türklased lubada ei saanud ning nad astusid tagasi, kusjuures lubati Al-Ĥijāzi mehed sõjaväekohustusest välja jätta²⁹. Vehip saatis terve järgmine pool aastast Istanbuli sõnumeid kritiseerides Husseinit, süüdistades teda sabotaažis, teisitimõtlemisses ja impeeriumi mahategemises ning avaldas mitu korda soovi šeriif välja vahetada (Kayalı 1997: 132-133).

1914. aasta augustis kutsus Enver Pasha araablasi ülesse brittide vastu „riigi toeks ja kaitseks“ rääkides, kuidas britid on uskumatud ning tahavad Araabiamaid enda alluvusse võtta (Aksakal 2008: 36). Araabia hõimude värbamiseks kasutati rohkesti religioonipropagandat. Sõja

---

²⁴ Üks kolmest Pashast, kes riiki juhtis. Ta oli ka Suure Süüria valitseja.

²⁵ Araabia natsionalistid

²⁶ Termin, millega tähistati tavaliselt prohvet Muhamedi pojapoja al-Hassan ibn Ali järglasi.

²⁷ Moslemite jaoks väga tähtis piirkond, kuna seal asuvad Meka ja Mediina.

²⁸ Näiteks lasi Vehip Pasha šeriifi valvurid desarmeerida.

²⁹ See oli olnud traditsioon juba ammu, kuid hiljuti üritati seda reeglit eemaldada.

esimesel aastal värvati Osmani armeesse 300 000 araablast, ehk kolmandik tervest sõjaväest (Gorvett 2004). Näiteks Gallipoli lahingus võitles suur hulk araablasi. Esimese Antanti pealetungi vastu võidelnud sõduritest olid 2/3 araablased (Gorvett 2004.). Algselt olid araablased peamiselt garnisonides või kommunikatsioonitöodes, kuid sõja edasi arenedes kasutati neid järjest rohkem rindel.

Lähis-Idas olid araablased tähtsal kohal. Kui 1914. aasta novembris üritati Suessi kanalit hõivata, lootsid türklased moslemitest egiptlaste ülestõusule (Erickson 2001: 69). Selleks võeti enne ründamist oma ridadesse mitmeid moslemeid. Nende seas olid näiteks „*siinai beduiinid, druusid, kurdid, mohadjiirid* [moslemist põgenikud Bosniast], *süüria tšetšeenid ja araablased*“ (Erickson 2001: 70). Seda erinevatest rahvustest, kuid moslemitest, koosnevat armeed kutsuti „Egiptuse Päästmise Islamiarmeeks“³⁰ (Kayalı 1997: 136). 1915. aasta alguses toimunud lahing lõppes aga läbikukkumisega, kuna vastaseid oli ootamatult palju³¹. Loodetud egiptlaste ülestõus jäi samuti tulemata.

Pärast seda loodi Siinai vägede juhtimiseks Beersheba linna „Kõrbejõudude Peastaap“³², mille juhiks sai saksa kolonel Friedrich Freiherr Kress Von Kressenstein. 1915. aastal võeti enamus kogenumaid ja tugevamaid vägesid Siinai aladelt ning viidi Gallipolisse. Seega jäi Von Kressensteinini alluvusse enamjaolt ainult kohalikud araablased, kes ei osanud isegi türgi keelt (Erickson 2001: 153). Araabiamaad olid tol hetkel väga nõrgalt kaitstud. Seal oli 1915. aasta suvel vaid 6000-8000 sõdurit (Ahmad 1914: 131). Šeriif Hussein nägi selles ohtu ja hakkas erinevaid beduiine kokku värbama.

1916. aasta juunis algas šeriif Hussein poolt algatatud Araabia ülestõus Osmani impeeriumi vastu, kuid türklased said sellega algul hakkama. Türklaste jaoks oli tähtsaim Al-Ĥijāzi raudtee kontrollimine ning seda ka suudeti teha (Erickson 2001: 155). Ajakirjanduses keelati algul ülestõusust rääkida, kuna ei tahetud impeeriumis moraali langetada. Eriti tähtis oli sõdurite moraal. Kuna paljud araablased olid kaugetes rinnetes, prooviti uudiseid ülestõusust nendest eriti eemale hoida. Al-Ĥijāzi aladest väljaspool elavad araablased jäid enamjaolt ülestõusu vastu ükskõikseks või hoopis olid selle vastu ning mitmed islami religioossed õpetlased (*ulama*) mõistsid selle hukka. Anti isegi välja *fatwa*³³, millega mõisteti šeriif Hussein surma (Kayalı 1997:141-142). Araabia ülestõusu vastu olid ka Briti impeeriumi india moslemid. Nad kartsid,

---

³⁰ *The Savior Islamic Army of Egypt*

³¹ Britid olid Suessi kanali kaitseks kogunud 70,000 meest (Keegan 2002: 219).

³² *Desert Force Headquarters*

³³ Islamis religioossete autoriteetide poolt välja antud dekreet.

et tänu Husseinile ülestõusule Al-Ḥijāzīs on ohus islami püha linnad Meka ja Mediina (Fawaz 2015).

1917. aastal tuli Araabia aladele juurde lisavägesid Türgist ning kohalike osakaal vähenes. Siis aga oli araablaste ülestõus täies hoos. Paarituhande mehelised jõusalgad ründasid erinevaid linnasid ja raudteesid, et Osmani armeed nõrgestada. Araablastel olid abis ka britid. Kuigi rüüsteretked ei teinud sõjaväele üüratut kahju, olid nad ikkagi türklastele pinnuks silma ning nõudsid sõdureid ja ressursse, et ülestõusjatega hakkama saada (Erickson 2001: 175). Tänu Kemal Pasha suurtele repressioonidele radikaliseerusid ka osad sõjaväeohvitserid. Nii mõnigi läks üle Husseinile poolele, kuid paljud ei olnud nõus otseselt osmanite vastu sõdima (Kayalı 1997:142-143). Suurem enamus Araabiast pärit ohvitserid, kes olid Türgis sõjaväe akadeemias õppinud, jäid aga Osmani sõjaväkke I maailmasõja lõpuni³⁴ (Erickson & Uyar 2009: 276-277). Samuti toimus üsna laialdane deserteerumine tavasõdurite poolt, kuid põgenejad ei läinud algselt vastase poolele üle, vaid otsisid peidupaika kodukülades. Ei toimunud ka üht laialdast sõdurite ülestõusu³⁵, vaid aja jooksul tilkusid lihtsalt araablaste armeedest minema (Erickson & Uyar 2009: 275). Alles sõja lõpus on näha suurt deserteerumist brittide poolele (Zürcher 1996: 246). 1918. aasta alguseks suutis araablaste ülestõus ära hoida 23,000 türklase jõudmist Lähis-Ida rindele ning oli vastutav 15,000 inimohvri eest Osmani armee ees (Ahmad 2014: 133).

Mesopotaamia kaitseks kasutati tihti kohalike sõdureid. Enne sõja algust oldi üsna kindlad, et Mesopotaamias suuremat konflikti ei tule ning suur osa Osmani armeest viidi mujale³⁶. Ka hiljem, kui oldi Suurbritanniaga sõjas, nähti et brittidel pole piisavalt ressursse, et sõdida Prantsusmaal, Egiptuses ja Mesopotaamias korruga. Seega moodustati Mesopotaamias uus jalaväediviis, mis koosnes rohkesti kohalikest araablastest. Hiljem toodi neile appi veel teine diviis, kuna äsja loodud vähemustest üksus sai brittide käest korduvalt lüüa (Erickson 2001: 66-68). Need kaks diviisi jäid kaitsma Eufraati ja Tigris koosnedes mõlemad suurel hulgal kohalikest sõduritest, mitte etnilistest türklastest. Kohalikud aga olid halvasti treenitud ja vähe motiveeritud. Tänu sellele põgenesid nad alati oma positsioonidelt rünnakute ajal, jättes professionaalsemad türki sõdurid kindlusi ja piire üksi kaitsma (Erickson & Uyar 2009: 254). Selle üheks näiteks on 1915. aasta 14. aprill, mil Briti jõud ründasid Osmani kaitseid ning esimene kaitseliin, mis koosnes suurel hulgal kohalikest araablastest, andis ründavale jõule alla. Terve rünnaku ajal kaotati 2000 araablast. Pärast lahingut sooritas Osmani väejuht

---

³⁴ Mõni araabia ohvitser jäi ka edasi sõjaväkke Türgi iseseisvumissõjani.

³⁵ Nagu toimus 1917. aastal Venemaal.

³⁶ nt Lähis-Itta või Kaukaasiasse.

Süleyman Askeri Pasha enesetapu. Enne seda oli ta aga veel kirunud kohalike araablaste distsipliini nõrkust (Erickson 2001: 110). Kohalike hõimude võitlejad jäeti tänu vähestele sõjalistele oskustele ja lojaalsuse puudumisele üha enam rinnetest taha, jättes frondile rohkem treenitud ja motiveeritumad türgi sõdurid. Hõimude armeesid kasutati tihti kas manöövritel, hilisemate pealetungilainetena või logistilistel töödel (Erickson & Uyar 2009: 256).

Hästi on aru saada, et türklased nägid araablasi kui teisejärgluste sõduritena just sõjavangide vahetamistel. Türklased nõudsid tihti brittide vastu „õigeid“ türgi sõdureid ning vahetasid araablaste vastu ainult indialasi (Zürcher 2010: 173-174). Araablasi ei usaldanud türklased ka nende laialtlevinud deserteerumise tõttu. On näiteid, kus araablastest koosnevad üksuseid saadetakse esiliinidele kas aheldatult või relvadeta ja türklaste valve all (Zürcher 2010: 178). 1918. aasta septembris anti välja käsk, mis keelas sõduritel asetuda oma kodulinnades (Tamari 2011: 56). See oli tõenäoliselt seotud deserteerumisega, kuna alatihti lahkusid sõdurid ridadest just oma kodulinnade lähedal.

Araablaste positsiooni Osmani armees võtab hästi kokku ameeriklasest sõjaatašee oma aruandes: „*Palestiina esimene sõdurite liin koosneb eksklusiivselt etnilistest türklastest... nad on karastatud, täiesti usaldatavad mehed, kelle märkimisväärne vastupidavus ja alluvus ilma kaebamata hüvitavad nende puudujäägid bravuuris ja intelligentses initsiatiivis.*“ Edasi on kirjas: „*On ka muidugi rügemente, mis koosnevad araablastest, kuid neid ei peeta ustavateks, kuna nad deserteeruvad ja lähevad vastaste poole üle suurtes hulkades*“ (Erickson 2007: 101). Samas olid araablased Osmani impeeriumile hädavajalikud, kuna nad moodustasid 30% tervest impeeriumi sõjaväest (Provence 2016).

2. Briti impeerium ja rahvusvähemused

Suurbritannia oli peale Napoleoni sõdu (1793-1815) olnud sõjaliselt üsna tagasihoidlik, kui välja jätta Krimmi sõja (1853-1856). Samas pidid britid terve 19. sajandi jooksul maha suruma mitmeid kohalikke mässe. Kuninganna Victoria valitsusajal toimus impeeriumis umbes 70 rahutust. Kõige suurem ülestõus oli Indias 1857-58 aastal (Sheftall 2009: 17-19). Tänu suurte konfliktide puudumisele oli brittidel enne Esimest maailmasõda kõige väikesem armee Euroopas.

Briti impeerium alustas mobiliseerimist 4. augustil ning sõtta mindi Antanti poolt pärast Saksamaa sisenemist neutraalsesse Belgiasse. Briti impeeriumil oli Esimese maailmasõja ajal sõdureid võtta kolooniatest üle maailma. Sõtta värvati võitlejaid Kanadast, Indiast, Šotimaalt, Iirimaalt, Austraaliast, Uus-Meremaalt, Lõuna-Aafrikast jne. Kõik olid tol ajal Suurbritannia võimu all. Kui britid Saksamaale sõja kuulutasid, olid ka kõik tema kolooniad ja dominioonid automaatselt sõjas. Briti impeeriumi eest läks kokku sõtta 2,5 miljonit koloniaalsõdurit (Tai-Yong 2001: 372). Nad said sõja lõpuks tuntuks oma elastsuse, sitkuse ja julguse poolest.

Juba enne Esimest maailmasõda oli erinevatest kolooniatest kuulda häält iseseisvumiseks, kuigi need jäid üsna õrnadeks. Sooviti pigem rohkem autonoomiat, kuid mitte täielikku sõltumatust. Kuna näiteks Kanada, Uus-Meremaa ja Austraalia kõrvale olid tekkimas hirmuäratavad uued suurvõimud (USA ja Jaapan), sooviti olla veel impeeriumi kaitse all. Oma lojaalsuse näitamiseks saatsid need kolooniad sõdureid impeeriumile appi juba maailmasõja-eelsetes sõdades. Näiteks Teise Buuri sõtta (1899-1902) saatsid kanadalased 7368, austraallased 16175 ja uusmeremaalased 6495 sõdurit, kellest sajad surid lahingus või haiguste kätte (Sheftall 2009: 43-44). India sõdurid võitlesid enne Suurt Sõda näiteks Hongkongis, Hiinas või Aafrikas, kuid näiteks polnud neid Teises Buuri sõjas sajandivahetusel (Tai-Yong 2000: 375). Indialasi ei viidud Lõuna-Aafrikasse, kuna seal sõditi valgenahaliste vastu. Briti rassistlikud jõud ei tahtnud, et indialased sõdiks valgenahaliste vastu, kuna kardeti et esimesed saavad siis julgust võidelda brittide enda vastu (Das 2011). Kui Esimene maailmasõda algas, olid koloniaalrahvad ekstaasis. Tuhanded inimesed läksid tänavatele juubeldama. Kõik nägid sõtta minekut kui kohustust kuninga ja impeeriumi eest.

Sõja alguses nägid Briti ohvitserid kolooniatest tulnud vabatahtlikke kui füüsiliselt tugevatena, kuid halvasti treenitud ja halva distsipliiniga sõdureid. Näiteks kommenteeris briti kapten J.F.C. Fuller: „*Kanadalastest saaks kuue kuu treeninguga luua head sõdurid, kui kõik nende ohvitserid*

maha lasta“ (Sheftall 2009: 50). Koloniaalvägedel oli nüüd võimalus ennast tõestada. Kanada, Austraalia ja Uus-Meremaa väed läksid lahingusse paari päevase vahega 1915. aasta aprillis. Indialased olid Läänerindel juba 1914. aasta oktoobris. Esimeses maailmasõjas ohverdasid oma elu 191,000 kanada, india, austraalia ja uusmeremaa sõdurit (Prost 2014).

2.1 Kanadalased

Kanadalased olid sõja alguses väga entusiastlikud ja tuhanded mehed läksid vabatahtlikult sõjaväkke. Keegi ei osanud arvata, et tulevane sõda kestab 4 pikka ja verist aastat. Kanada pakkus kohe välja kokkuleppe, et saata Euroopasse 25,000 sõdurit. Seal polnud veel sõjavägi kohustuslik ning enamus, kes sõtta läksid, olid alatreenitud ja kogemusteta. Mehed, kes moodustasid näiteks Esimese Kanada Diviisi, olid tavalised kodanikud: ärimehed, poliitikud, poemüüjad, talupojad jne. 64% esialgsetest vabatahtlikest olid briti immigrandid (Christie 2002: 1-4). Seega olid paljud Inglismaaga isiklikult seotud, mis võib ka seletada algselt entusiasmilainet.

1914. aasta oktoobris läks Euroopaase 30,000 vabatahtlikku. Inglismaal saadi veel veidi väljaõpet³⁷ ning juba 1915. aasta veebruaris saadeti nad Prantsusmaale. Esimesed kanadalased surid Prantsuse-Belgia piiri peal Fleurbaix’is. Aprillis saadeti nad Ypres’i linna. Tegemist oli ühe kardetuma alaga Läänerindel, kuna võitlemise käigus oli see rinne teistest ettepoole nihkunud. Sakslased said seega neid rünnata nii põhjast kui ka lõunast. (Christie 2002: 4-7)

22. aprillil hakkas Teine Ypres’i lahing, mis kanadalastele kestis kuni 3. maini³⁸. Lahingus kaotas Briti impeerium umbes 59,000 meest, nende seas 6000 kanadalast³⁹ (Christie 2002: 21-28). Siin võitsid esimest korda koloniaalväed eurooplaste omi, kui kanadalased võitsid sakslaste käest Kitcheneri metsa. Lahing ise on enamjaolt tuntud tänu Esimese maailmasõja esimesele kloorirünnakule, kuid kanadalaste jaoks sai 1915. aasta aprilli teine pool väga tähtsaks, sest siis saadi esimene maitse uuest, 20. sajandi sõjast ning brittidele ja sakslastele näidati, milleks suutelised ollakse. Hilisemad Kanada propagandaplakatid kasutasid tihti pilte Teisest Ypres’i lahingust (Sheftall 2009: 53-54).

---

³⁷ Enamasti marssimist, mis oli rindel täiesti kasutu.

³⁸ Teine Ypres’i lahing kestis edasi 25. maini.

³⁹ Kellest omakorda suri 2000.

1916. aasta septembris saadeti Kanada väed Somme'i lahingusse, millest sai briti sõjaajaloo suurim tragöödia⁴⁰. Enne neid olid kohal juba austraallased ning nüüd jõudsid sinna ka uusmeremaalased. Septembris-oktoobris käis sakslaste vastu pealetung, kus suri tuhandeid sõdureid praktiliselt mitte millegi eest. Kolme kuuga kaotasid kanadalased 24,029 sõdurit (Sheftall 2009: 75). Peale neid hävitavaid lahinguid jagunesid kanadalased üldiselt kaheks: esimesed nägid sõdurite ohverdust õilsana ja olid nende üle uhked ning teised nimetasid sõda nüüd mõttetuks tapatööks ja lootsid, et see saaks kiiresti läbi. Tänu suurtele ohverdustele nõudsid kanadalased lahinguväljal rohkem autonoomiat. Viimastes ebaõnnestumistes süüdistati briti ohvitseri. Kanada sõjaminister Sam Hughes oli natsionalist ning ta tegi kindlaks, et Kanada üksuseid juhiks Kanada ohvitserid. See tõi aga kaasa probleeme, kuna mitmed kogenud briti ohvitserid vahetati välja kogemusteta kanadalaste vastu. Kanada ohvitserid aga ei saanud lahingutes nii hästi hakkama, mis tähendas rohkem surmasid. 1916. aasta novembris vahetati Hughes Kanada peaministri poolt välja (Sheftall 2009: 75-77).

Peale Somme'i lahingut hakkas aga Kanadas tekkima uus probleem: järjest vähem mehi tahtsid vabatahtlikult sõtta minna. 1916. aasta lõpuks teenis Euroopas umbes 200,000 kanadalast, kellest 40,000 ei olnud enam sõdimiskonditsioonis. 1916. aasta märtsis astus teenistusse 34,000 meest, juulis 8000 ning augustist detsembrini värvati iga kuu keskeltläbi 5000-6500 meest (Sheftall 2009: 92). Trend oli selgelt kahanev. Seda saab seletada tõenäoliselt sõjaentusiasmi vähenemisega. Enne Suurt Sõda nähti sõda kui midagi auväärset. Nüüd ei suutnud isegi sõjapropaganda peita tuhandeid surnuid, kes niisama kuulipildurite ja kahuriväe poolt maha notiti. Teiseks olid 1916. aasta lõpuks Inglismaal sündinud kanadalased juba enamjaolt kõik sõtta läinud ning Kanadas sündinud kanadalased ei olnud nii kärmed Euroopasse minema (Sheftall 2009: 92-93).

1916. aasta lõpus lubas Kanada peaminister Robert Borden Euroopasse saata kokku 500,000 meest. Oma lubadusega tahtis ta brittidele näidata koloonia lojaalsust (Sheftall 2009: 94). Sellist arvu oleks olnud väga raske tollase seisuga saada lihtsalt vabatahtlikega. Nüüd hakkasid inglise-kanadalased välja tooma prantsuse-kanadalaste vähest osalust sõjast. Prantsuse-kanadalased nägid sõjaväes tagakiusamist, kui neil ei lastud algselt teha omaette üksuseid. Samamoodi nagu Osmani impeeriumis, tahtsid algselt Kanada võimud luua ühtset Kanada üksust, mitte erinevaid rahvusüksuseid. See aga tõi pahameelt prantsuse-kanadalaste seas. Hiljem, kui viidi sisse eraldi üksused, oli juba raskem prantslasi sõjaväkke saada. Prantslaste vähest entusiasmi on seletatud

---

⁴⁰ Somme'i lahing toimus 1916. aasta 1. juulist kuni 18. novembrini. Hävitavas lahingus kaotasid britid üle 400,000 mehe (Keegan 2002: 292).

sellega, et nad olid juba Kanadasse tulnud 18. sajandil ning nende side Euroopaga oli üsna vana ja unustatud. Vähesed olid Prantsusmaal sündinud ning sidusid ennast pigem Kanadaga kui Euroopaga (Sheftall 2009: 95-96). 28. augustil 1917 seadustati Sõjaväe Teenistuse Akt, millega viidi sisse üldine sõjaväekohustus (Sheftall 2009: 106-107).

1917. aastal said Kanada jõud hakkama suure võiduga Vimy' mäeaheliku juures⁴¹. Pealetungiks valmistuti ette väga põhjalikult ning sakslaste kahenädalane pommitamine hakkas pihta juba 20. märtsil. Siis saadi enda kätte strateegiliselt tähtis kõrgendik ning koos sellega saavutati sinnamaani Läänerinde suurim võit liitlaste poolt. Lahingus kaotati 3598 sõdurit ning haavatuid oli 7004. Tänu sellele nõudsid kanadalased nüüd veelgi rohkem omavalitsust. Näiteks nüüdsest ei võinud britid liigutada Kanada vägesid ilma kanadalaste enda nõusolekuta (Sheftall 2009: 79-80). Kuna enamus lahingus osalejatest olid kanadalased, sai see lahing nende jaoks väga oluliseks. Nüüd näidati kõikidele, et Kanada üksused saavad ise sakslaste vastu hakkama. 1917. aasta juunis ületati Kanada Korpuse ülemaks esimest korda kanadalane, kindralleitnant Arthur Currie. Sellele vaatamata jäi korpusesse veel mitmeid briti ohvitseri (Oliver 2017).

1918. aasta esimesel poolel kanadalased sõjategevuses ei osalenud, kuid nad olid eesliinidel sõja lõpu viimases pealetungis sakslaste vastu. Siis võideti sakslaste vastu mitmeid otsustavaid lahinguid, eesotsas Ludendorffi vastu Amiens'i lahingus 8. augustil⁴². Kanadalaste kaotused olid suured: augusti ja oktoobri vahel kaotati 30,000 meest. Kuigi seekord ei nähtud surnuid ja haavatuid mõttetu raiskamisena. Kogu aeg võideti uus alasid ning sõja lõpuks jõudsid kanadalased välja Mons'i linna. Selles linnas olid britid esimest korda sakslaste vastu lahingus olnud, kuid siis linn kaotati. Pärast linna tagasivallutamist ütles kindralleitnant Currie: „*Meie rassi [rahva] jaoks oli uhke, et me saime sõja lõpetada seal, kus me seda alustasime ning et meie, vana lõvi noored kutsikad, suutsime 1914. aastal kaotatud maa tagasi võtta*“ (Sheftall 2009: 85-86).

Kanada üksused said Esimeses maailmasõjas üldiselt väga hästi hakkama. Kõrgemad ohvitserid ei lasknud britidel kanadalastest üksuseid lõhkuda ega mehi erinevatesse üksustesse laiali saata. Tänu sellele hoiti omavahel kokku ja koos sellega jäi kõrgele nende moraal ja võitlusvõimekus (Sheftall 2009: 6). Enne Suurt Sõda oli Kanada populatsioon umbes 7 miljonit. Sõjaväkke mobiliseeriti kokku 619,636 meest. Euroopasse läks 425,000 võitlejat, kellest seal umbes 60,000 suri (Sheftall 2009: 46 ja Oliver 2017).

---

⁴¹ Lahing toimus 09-12.04.1917.

⁴² Seda nimetas Ludendorf hiljem Saksa armee „mustaks päevaks“.

2.2 ANZAC-i sõdurid

Esimeses maailmasõjas oli hulgaliselt Uus-Meremaa ja Austraalia sõdureid. Sõja alguses pakkus Austraalia Inglismaale välja 20,000 võitlejat ning Uus-Meremaa mobiliseeris algselt 8574 meest (Sheftall 2009: 46). Nende sõdurite koondnimetuseks sai ANZAC⁴³. Nemad võitlesid peamiselt Gallipolis, Lähis-Idas ja Läänerindel.

Esimesed austraalia vabatahtlikud lahkusid oma kodumaalt 1914. aasta 1. novembril, uusmeremaalased hakkasid Euroopa poole sõitma juba 16. oktoobril. Kuna siis olid juba Inglismaal kõik sõjalaagrid hõivatud, viidi uued võitlejad Egiptusesse. Nemad ei olnud nii distsiplineeritud kui britid. Distsipliinipuudus muutus inglaste jaoks tüüpiliseks probleemiks. Näiteks kirjutas kapten Henry Newbolt Lyster (kes oli sellel ajal leitnant): „*Meid oli 400 ohvitseri ja 4000 meest [tavasõdurit]; enamuse viimastest olid austraallased – distsipliin läks üle parda. Need sõdurid ei täitnud käske ja hõivasid kohti, mis olid reserveeritud ohvitseridele ning ühe korra, kui õlu otsa sai, toimus peaaegu mäss*“ (Lyster 2011: 93). Samuti oli nendega probleeme Kairos. Ei tervitatud briti ohvitseri, korraldati muuladega võidusõite mööda linnu, joodi, laaberdati ja karjuti (Macklinn 2007: 6).

Austraallaste ja uusmeremaalaste kuulsaim roll sõjas oli Gallipoli lahingus. Selle lahinguga üritasid prantslased ja britid avada tee Musta mere ja Venemaani ning Osmani impeeriumit sõjast välja lüüa. Winston Churchill lootis Gallipoli pealetungiga alustada „*ülesteõusu kreeka ja armeenia vähemuste poolt ning moslemite vastutegevust noortürklaste [Türgi valitsuse] vastu*“ (Ahmad 2014: 78). Kui 25. aprillil⁴⁴ 36,000 ANZAC-i sõdurit Gallipolit ründasid, jäid nad osmanite tugeva tule alla ning suur osa neist hukkus. Selle mälestuseks on tollast randa nimetama hakatud ANZAC'i abajaseks. Kui algselt arvati, et Gelibolu poolsaar saadakse kergelt oma alluvusse, siis Mustafa Kemali juhtimise all võitlesid osmanid tugevalt vastu ja juba mõne päeva pärast oli Gallipoli lahingust saanud samasugune kaevikusõda nagu Läänerindel. Võitlus kestis veel üle poole aasta ning 1915. aasta detsembris ja järgmise aasta jaanuaris Suurbritannia ja Prantsusmaa väed evakueeriti. Gallipoli lahingus suri 46,000 Antanti sõdurit, nende seas 8000 austraallast ja 2500 uusmeremaalast (Sheftall 2009: 55-56).

Nagu kanadalased Teises Ypres'i lahingus, olid austraallased ja uusmeremaalased esialgu oma sõdurite üle uhked. Mõlemaid kiitsid ka brittide ohvitserid ja näiteks Canterbury piiskop.

---

⁴³ *Australian and New Zealand Army Corps*, ehk Austraalia ja Uus-Meremaa Armeed Korpus.

⁴⁴ Vaid kolm päeva pärast Kanada vägede esimesest sõjakogemust Ypres.

Anzaclased ise süüdistasid briti sõdureid ebakompetentsuse eest. Näiteks kirjutas üks austraallasest sõdur: „...minu jaoks jääb briti sõdur alati ebakompetentsuse, kasutuse, laiskuse, ja kõlbmatuse märgiga... Me ei näe muud, kui briti komberdamist, hooplemist, kiusamist, bluffi ja läbikukkumisi ning mitte midagi tegemist“ (Sheftall 2009: 57). Seega suur osa Gallipoli ebaõnnestumisest lükati brittide, mitte anzaclaste peale. See oli ka mingil määral õigustatud, kuna lahingu eest vastutasid briti ohvitserid ja planeerijad. Samas olid ANZAC-i enda ohvitserid osaliselt paljude surmade eest vastutavad. Mitmed ohvitserid olid kogememata ja käskisid sõduritel asjatult rünnata kindlustatud tugipunkte (Sheftall 2009: 60).

Peale Gallipoli lahingu ebaõnnestumist võtsid paljud austraallased osa palju hullemast, Somme'i lahingust. 19. juulil kaotasid austraallased 24 tunni jooksul Fromellesi lahingus 5533 meest. Olgugi, et Läänerindel oli see löök üsnagi tavaline, tuli see austraallastele suure šokina, kuna ühe päevaga kaotati 68% Gallipoli kampaania kõikidest langenutest ja too kampaania kestis 9 kuud. Mis oli veelgi hullem, ei suudetud rünnakuga selle eesmärki täita ning sakslased suutsid oma vägesid Somme'i piirkonnas edasi liigutada. Ka see läbikukkumine lükati brittide õlgadele, kuna austraallastele määratud eesmärgid olid segased ning brittide suurtükivägi ei teinud midagi muud, kui ainult hoiatas sakslasi tulevases rünnakust. 23. juulil toimus uus pealetung austraallaste poolt ning seekord olid nad sakslastest üle. Võideti hulga maad, kuid nüüd jäädi rindest ette ning järgmised seitse nädalat oldi tugeva saksa pommirahe all. Pozières'i lahingus⁴⁵ ründasid austraallased sakslasi sihikindlalt, kuid uusi alasid ei suudetud kindlustada ning kuna esirinne oli üsna kitsas, said sakslased oma suurtükke paremini kontsentreeruda. Lahingu lõpuks kaotasid austraallased 23,000 sõdurit, nendest 6741 olid surnud. (Sheftall 2009: 69-70)

Peale neid hävitavaid lahinguid Somme'i ääres eemaldati oma kohtadelt mitmed austraalia ohvitserid, kuid kõrgemad briti ohvitserid, nagu lahingute arhitekt kindral Gough, jäid puutumata. See tõstis austraalia sõdurite seas pahameelt, kuna paljud nägid just brittide ebakompetentsust kaotuste põhjusena (Sheftall 2009: 71-72). Somme'i lahingut ei võetud kolooniates vastu nii patriootlikult kui oldi võetud Gallipoli kampaaniat. Inimeste pilt sõjast oli muutunud: kadunud oli sõja romantiseerimine. Seda nähti nüüd lihtsalt suure tapatööna. Anzaclased olid nüüd osa suurest tapamasinast, mis oli Läänerinne. Entusiasm oli kadunud ka tsiviilisikute seas, näiteks kirjutas austraallane Brian Lewis: „*Kodus polnud enne hommikusööki kiiret ajalehe järgi, et uuest võidust lugeda; lehes kirjutas uutest võitudest, kuid me ei uskunud*

---

⁴⁵ 23.07-03.09.1916

enam neisse. Seal võis olla kirjas mõni uus kohanimi, kuid see kadus kiirelt tahaplaanile koos teiste kohanimedega, kus tuhanded surma said“ (Sheftall 2009: 74).

Nagu Kanadas, tekkis Austraalias probleem nekrutitega peale Sommi lahingut. Sõjaväes kaotatud mehed hakkasid järjest ületama sõjaväkke värvatuid mehi. Juba 1916. aasta augustis oli seda trendi näha: sõjaväkke värvati 4144 sõdurit, kuid lahingus kaotati 6734 sõdurit (Sheftall 2009: 110). Vabatahtlike puudujäägid tulid samadest põhjustest, mis olid Kanadas. Kuigi oli küll erinev see, et Austraalias sündinud mehed olid altimad minema sõtta kui Kanadas sündinud mehed. Austraalias oli entusiasmikaotus suurem probleem kui natsionalism. Seal oli juba 1915. aastal välja käidud sõjaväekohustuse idee. 1916. aastal oli selle idee eesotsas peaminister William Morris Hughes. Nagu Kanadas, läksid ka siin inimesed sellel teemal lahku. Peamised sõjaväekohustuse vastased olid Töölispartei⁴⁶ ja Austraalias kõige mõjukam partei Austraalia Tööliste Ühendus⁴⁷. Sõjaväekohustust nähti kui tööliste allutamist eliidi poolt. Peaminister kuulutas 30. augustil, et ta organiseerib rahvahääletuse, kus otsustatakse sõjaväekohustuse üle. 28. oktoobril toimunud referendumil hääletas rahvas sundajateenistuse vastu ning kuu aja pärast visati isegi peaminister oma parteist välja (Sheftall 2009: 111-113).

Järgmine hävitav lahing toimus Arras' lahingu ajal Bullecourt'is 1917. aasta aprillis ja mais, kui jällegi said paljud austraallased hukka halva planeerimise tõttu. Austraallased kaotasid 10,000 meest ning uuesti süüdistati britte vähese planeerimise ja kaudtule pärast. Üks Austraalia ohvitser kirjutas: *„Kõikidel siin on villand sõjast, kuid mitte hunnidest [sakslastest]. Briti staap, Briti meetodid ja Briti vusserdus on meid tülgastanud. Me oleme „sõjasotsialistid“ ja kõikidel meretagustel sõduritel on inglastest kõrini. Kuidas ma soovin, et me oleksime siin oma rahvaga, mitte kogu aeg inglaste [juhtimise] all“ (Sheftall 2009: 82). Britte hakati nägema järjest nõrgemana ja argpükslikena, näiteks kirjutas üks sõdur koju: *„Naljakas, kui on vaja teha midagi esinduslikku või ohtlikku, valitakse alati austraallased või uusmeremaalased. Nad ka teevad selle ära ning hiljem loetakse... et „britid tegid seda ja seda“... Vahet pole, see saab tehtud, ja hästi tehtud... võitlevate kängurude poolt, keda ei huvita mitte keegi; kuid kes on mehed... igatpidi head“ (Sheftall 2009: 83). Sõja käigus langes paljude koloniaalsõdurite silmis brittide hinnang ning anzaclaste enesehinnang tõusis.**

Austraalias kuulutas peaminister Hughes 1917. aasta novembris välja uue referendumi. 20. detsembril toimunud referendumil otsustati jälle sõjakohustuse vastu, seekord isegi suurema

---

⁴⁶ Kuhu paradoksaalselt Hughes ise kuulus.

⁴⁷ *Australian Worker's Union*

vastuhäälega kui enne. Austraalia jäigi üheks ainsaks suuremaks riigiks, kus ei olnud Esimeses maailmasõjas kutsealuseid (Sheftall 2009: 118).

1917. aastal nõustusid britid looma uue Austraalia Korpuse ning järgmisel aastal hakkas seda juhtima austraallasest ohvitser kindralleitnant John Monash (Sheftall 2009: 81). Sõja lõpul võideti veel mitmeid lahinguid. 1917. aastal oli austraallastel tähtis roll Kolmandas Ypres'i lahingus⁴⁸, mis oli üks raskemaid lahinguid terves Läänerindes, kui mitte terves sõjas. Lõpuks hakati võitma märkimisväärsed maalappe ning ei kaotatud enam asjatult tuhandeid inimesi. Lõpuks juhtisid neid kompetentsed ohvitserid, mis tegi olukorra talutavamaks (Sheftall 2009: 83-84). Need võidud tegi eriti muljetavaldavaks asjaolu, et 1918. aastaks tuli Austraaliast väga vähe abiväge (Sheftall 2009: 118-119). 5. oktoobriks võeti kõik Austraalia üksused liinidelt ära puhkama.

Uusmeremaalasi oli Läänerindel liiga vähe, et luua omaette rahvuslik korpus. Neid ei olnud rohkem kui ühe diviisi jagu⁴⁹, seega oldi tihti seotud teiste üksustega. Tänu sellele ei tekkinud nende seas suurt rahvustunnet ja autonoomsuse nõudeid, nagu tekkisid kanadalaste ja austraallaste seas (Sheftall 2009: 72). Somme'i lahingus võideldi koos teiste üksustega, näiteks kanadalastega. 1916. aasta septembri-oktoobri pealetungi ajal kaotati 7000 sõdurit ning Läänerindel suri kokku peaaegu 12,000 uusmeremaalast (Sheftall 2009: 75 ja Phillips 2015).

Uus-Meremaa ei loonud sõjaväekohustuse seadustamiseks referendumit nagu Austraalia. Algselt läksid tuhanded mehed vabatahtlikult sõtta, nagu ka teistes dominiioonides. Mitmed vabatahtlikud olid ise Inglismaal sündinud, või oli neil seal lähedasi sugulasi – täpselt sama nagu Kanadas ja Austraalias (Hunter 2015). Kui riigil hakkas sõduritest puudu jääma, viidi 1916. aasta 1. augustil sõjaväekohustus seadusega sisse (Sheftall 2009: 119-120).

1918. aasta viimases pealetungis Saksamaa aladele augustist novembrini olid just koloniaaljõud eesliinidel sakslasi tagasi lükkamas. Siis olid juba Austraalia ja Kanada saanud oma autonoomsed üksused, mis oli tavasõduritele suur moraalne stiimul. Sõja lõpuks olid kanadalased ja anzaclased austatud nii liitlaste kui ka sakslaste poolt oma julguse ja sitkuse poolest.

---

⁴⁸ 31.07-10.11.1917

⁴⁹ Kuid neid juhtis uusmeremaalasest ohvitser: Andrew Russell.

Esimeses maailmasõjas teenis kokku 416,809 austraallast⁵⁰ ja 128,525 uusmeremaalast. Oma elu kaotasid sõjas 60,000 austraallast ja 16-17,000 uusmeremaalast. Nendest 11,000 suri ainuüksi Gallipoli lahingus (Sheftall 2009: 46-47).

2.3 Indialased

Indialased moodustasid suurima osa rahvusvähemustest Suurbritannia sõjaväes. Sõja puhkemise ajal oli India⁵¹ kõige suurem sõjavägi terves impeeriumis⁵². Selle peamine eesmärk oli valvata riigi edelapiiri ja sisejulgeolekut. Indiast läks sõtta üle 1,3 miljoni mehe, kellest umbes 827,000 olid võitlejad⁵³. Suur osa nendest läks sõtta Osmani impeeriumi vastu Mesopotaamiasse kuid näiteks olid india sõdurid ka Gallipoli lahingus, Läänerindel, Lähis-Idas, Aafrikas ja sõja lõpus isegi Kaukaasias.

Esimese maailmasõja alguses olid paljud indialased patriootlikud ning mitmed läksid vabatahtlikult värbamiskeskustesse. Nagu igal pool mujal, nähti sõjaväge kui kohta kus oma prestiiži tõsta või mindi sinna finantsilistel põhjustel. Ega indialased arvanudki, et algav sõda kestab neli aastat. Suur osa vabatahtlikest eeldas, et nad paiknevad sõja ajal vaid Indias ning sõdivad harva ja väikestes lahingutes (Greenhut 1984: 16) Britid aga ei soosinud kõiki indialasi oma vägedesse. Tänu 1857-58. aastal toimunud mässule eelistasid nüüd britid rohkem põhjapoolseid Pandžabi moslemeid, kes olid vähem haritud ja elasid primaarselt külades. Neid nähti tugevamate, sõjakamate ja lojaalsematena. Tänu sellele sai Pandžab India armee selgrooks (Fawaz 2014: 207). Britid jagasid indialased omaette üksustesse olenevalt nende religioonist, rahvusest või keelest. Loodi isegi terveid homogeenseid rügemente. Sellega loodeti vähendada rahutusi. Mida sõda edasi läks, seda raskem oli neid homogeenseid üksuseid hoida. Suuremad üksused hakkasid igal juhul inimohvrite kasvuga muutuma järjest kirjumaks (Fawaz 2015).

Esimesed üksused saadeti Prantsusmaale 1914. aasta septembris ning esimene kokkupõrge indialaste ja sakslaste vahel toimus sama aasta oktoobris Esimeses Ypres'i lahingus. Kui esimeses lahingus olid kaotused üsna väikesed, hakkasid need kiiresti tõusma. 1914. aasta talvel oli mõne india pataljoni kaotused sajaprotsendilised (Keegan 2002: 138). 1915. aasta aprillis

---

⁵⁰ Seda arvu on uued uurimused vähendanud kuskil 379,000 peale – vt. Noonan (2016).

⁵¹ Briti India alla kuuluvad tänapäeva India, Pakistan, Bangladesh, Sri Lanka ja Myanmar.

⁵² India sõjaväes oli siis 150,000 meest.

⁵³ Ülejäänud osa tegelesid liinide taga logistiliste ülesannetega. Näiteks Gallipoli lahingus olid peamiselt india sõdurid need, kes tegelesid varustamise ja transpordiga.

toimunud Teises Ypres'i lahingus kaotati peaaegu 4000 india sõdurit (Tai-Yong 2000: 376). Tänu nendele kaotustele ja õudustele Läänerindel langes indialaste moraal ekstensiivselt. Kirjad, mis meeste poolt koju saadeti, olid tüüpiliselt üsna sünged ja pessimistlikud. India väed polnud kuidagi valmis Euroopas toimunud kaevikusõjaks ja sealsete raskustega. Mitmed kirjutasiid koju, et nende sõbrad pigem teeskleksid haiget või leiaksid mõne muu ettekäände, et mitte sõjaväkke minna. Lisaks süüdistati britte oma rahvuskaaslaste soosimises ja indialaste diskrimineerimises, saates neid esiliinidele (Tai-Yong 2000: 381-382). Siis hakkasid esile kerkima ettekanded indialastest, kes olid ennast ise sandistanud. Juba 1914. aasta novembris hindas üks briti ohvitser, et 65% indialaste vigastustest oli ise tekitatud (Omissi 2016). Tollane rassistlik maailmavaade aitas seda moraalilangust seletada sellega, et kui indialasi juhtiv briti ohvitser langes, ei osanud indialased ise lahingul hakkama saada hakates paanitsema, samal ajal kui britid ise jäid rahulikuks (Greenhut 1984: 16-17). Teisest küljest said indialased sõjas brittidele näidata oma lojaalsust ja väärtust. Mitmed indialased said näiteks vaprust eest Victoria Risti⁵⁴ (Omissi 2016).

Kui üldiselt koheldi indialasi hästi, tekkisid ka konfliktid. Näiteks piirati india meestel suhelda valgete naistega. Seda nähti kui ebamoraalse kokkupuutena. Üks indialane kirjeldas Kitcheneri India Haiglat⁵⁵ kui „vanglat“. See on ka üsna arusaadav, kuna indialastel ei lubatud sealt ilma loata ega heledanahalise saatjata välja minna. Pealegi, oli see haigla ümbritsetud okastraatidest aedadega ja relvastatud valvega (Omissi 2007: 380). Kitcheneri India Haigla võis olla ekstreemsus, kuid pole põhjust arvata, et teised haiglad väga palju liberaalsemad olid, kui arvesse võtta tollal laialtlevinud rassismi.

1914. aasta novembris liitus sõjaga Osmani impeerium. Nüüd pidid britid muretsema ka Lähis-Ida ja Mesopotaamia pärast ning nendesse rinnetesse saadeti sadu tuhandeid indialasi (Tai-Yong 2000: 376). Kui algselt kartsid britid, et india moslemid keelduvad türklaste vastu võitlemast, siis üldist patsifismilainet ei tulnud. Mesopotaamia sõjakolde jaoks loodi eraldi jalaväediviis india sõduritest: „Poona“ diviis⁵⁶, mille ees oli algselt kindralleitnant Arthur Barrett. See diviis sai osmanite vastu algul hästi hakkama, vallutades 1914. aasta 20. novembril Basra linna. Indiast saadetud abivägedega okupeeriti 9. detsembril Qurna linn (Erickson 2001:

---

⁵⁴ Esimene indialane, kes selle au sai, oli Khudadad Khan, tänu oma julguse väljanäitamisele Esimeses Ypres'i Lahingus 1914. aasta oktoobris.

⁵⁵ Kitchener's Indian Hospital

⁵⁶ Mesopotaamia India üksust on ka kutsutud ekspeditsiooniüksus D-ks.

67-68). 1915. aasta esimesel poolel saavutati samuti edu võites enda alluvusse linn linna järel. Sama aasta aprillis võttis juhtimise üle briti kindralmajor Charles Townshend.

Pärast Gallipolis toimunud ebaõnnestumisi, hakati järjest rohkem rõhku panema Mesopotaamia rindele. Peale hiilgavaid võite Mesopotaamias 1915. aastal, loodeti võtta enda alluvusse Bagdad. Sadamalinn Kut al-Amara võeti brittide valdusesse üsna väikeste kaotustega, kuid novembris peatati brittide edasitung Ktesiphoni all (Erickson 2001: 111-114).

Tähelepanuväärne on, et Ktesiphoni lahingu ajal koosnes osmani Mesopotaamia armee etniliselt rohkem türklastest kui araabldest (Erickson 2001: 115). Britid taganesid Kut al Amara linna. Neid jälitavad osmani väed hakkasid 9. detsembril linna piirama. 1916. aasta jaanuarist aprillini üritasid uued Briti väed Townshendi ja ta mehi Kut al-Amara'st mitmel korral päästa, kuid asjatult. Linnas levisid mitmed haigused ning näljahäda oli laialdane. Asja tegi veel hullemaks see, et suur osa Townshendi armeest koosnes indialastest, kes keeldusid söömast hobuse- või lehmaliha. Mida aeg edasi läks, seda rohkem hakati deserteerima või enesetappe sooritama (Fawaz 2015). Briti kindralil polnud valikut ning 29. aprillil marssisid piirajad linna sisse. See oli brittide suurim ja alandavaim allaandmine terves sõjas. Britid kaotasid 13,309 meest, kellest 204 olid india ohvitserid ja 6,988 india sõdurid. Vangi võeti 10,000 sõdurit, kellest vangistuses 4000 suri (Keegan 2002: 294). 1916. aasta maiks oli Suurbritannia kaotanud Mesopotaamia rindel umbes 40,000 meest (Erickson 2001: 150-151).

Peale Townshendi vangi võtmist sai Mesopotaamia vägede juhiks kindral Stanley Maude, kes oli tuntud oma agressiivsuse poolest. Samuti viidi Mesopotaamia rindele abivägesid ja varustust. Lõpuks oli Maude alluvuses 166,000 meest, nendest 107,000 olid Indiast. Uute vägedega suudeti osmanid tagasi lüüa ning 1917. aasta 11. märtsil vallutati Bagdad (Erickson 2001: 164-166). Siis jäi Mesopotaamia rinne üsna vaikseks. Alles 1918. aasta sügisel tulid kindral Marshallile uued käsud võtta nii palju maad kui võimalik. Eriti tähtis oli Mosul sealse nafta tõttu. Siis olid juba britid Osmani impeeriumi kaotuses üsna kindlad ning loodeti oma valdusesse saada nii palju alasid kui võimalik. 23. oktoobril hakkas brittide pealetung ning nädala pärast andsid türklased alla. Mosul võeti oma kontrolli alla 1. novembril⁵⁷. Sellega lõppes sõda Mesopotaamias (Erickson 2001: 203). Terve sõja ajal oli Mesopotaamia rindel üle 600,000 indialase, nendest üle 40,000 kaotati.

Indialased saatsid Esimesse maailmasõtta kõige rohkem sõdureid kõikidest koloniaalmaadest. Nad sõdisid praktiliselt kõikides sõjakolletes. Sõjas saadi hakkama sakslaste, araablaste ja

---

⁵⁷ Mis rikkus tegelikult Mudrose relvarahu

türklaste vastu nii kõrbes kui ka läbivettinud mudas. Sõtta läks üle 1,3 miljoni mehe, nendest suri umbes 60,000 (Fawaz 2014: 206). Vaatamata kõigile sellele ei saanud ükski india sõdur ohvitseriks tänu tol ajal levinud rassismile. Ilma indalasteta oleks sõda läinud brittidele palju kallimaks maksma.

3. Osmani ja Briti impeeriumite rahvusvähemuste võrdlus

Esimesse maailmasõtta läksid Briti ja Osmani impeeriumites miljonid vähemused, nii rindele kui ka tööpataljonidesse või abivägedesse. Britid kutsusid esimesed koloniaalsõdurid Euroopasse 1914. aasta septembris ning Mesopotaamias, kus ei oodatud algselt suuremat sõjategevust, löid türklased araablastest ja inglased indialastest üksused kohe sõja alguses. Mõlemad impeeriumid kasutasid rahvusvähemusi kõikides sõjakolletes, kus nad osalesid. Näiteks Mesopotaamia rindel võitlesid indialased araablaste või Siinai armeenlased egiptlaste vastu.

Peamine erinevus nende impeeriumite rahvuste vahel oli kuidas need rahvused iseennast nägid. Osmani Lähis-Idas oli peamine usk islam ning inimesed identifitseerisid ennast alatihti läbi religiooni⁵⁸. Polnud nii tähtis, kas keegi on pärit Istanbulist või Mosulist, teineteist eristati sellega, kas keegi on näiteks sunni moslem, juut või kristlane. Briti impeeriumis olid aga välja kujunenud kindlad rahvused seoses sellega, kus nad elavad. Austraallased kutsusid ennast austraallasteks ja kanadalased kanadalasteks. Kuigi on ka erandeid. Näiteks türki armeenlased eristasid ennast teistest oma rahvuse poolest ja Indias diferentseerisid sikhid ennast selgelt moslemitest või hindudest.

Esimeses maailmasõjas ei usaldanud türklased kristlasi ning tänu sellele ei antud neile reeglina relvi. Selle tõttu saab rohkem paralleele tuua araablaste ja briti koloniaalsõdurite vahel. Kõik Briti koloniaalmaad, kes saatsid vabatahtlikult sõdureid maailmasõtta sõdima, tegid seda, et näidata brittidele oma lojaalsust ning selle läbi võita endale rohkem autonoomiat. Mõlema impeeriumi rahvusvähemuste eneseteadvus kasvas sõja ajal märgatavalt. Näiteks kandalastel ja austraallastel on kindlad lahingud, mida siiaaani nähakse tähtsana seoses eneseteadvuse kasvamisega. Kanadalastel on see Vimy' mäeaheliku juures toimunud lahing ning austraallastel ja uusmeremaalastel Gallipoli lahing. Viimane lahing on oluline ka türklaste enda jaoks. Armeenlaste jaoks on esimene maailmasõda väga eluline sündmus. Armeenia genotsiid on jäänud siiaaani armeenlaste rahvuslikku teadvusesse, samamoodi nagu näiteks 1940. aastate küüditamised eestlastele. Kuigi arabistid olid iseseisvust juba taga otsinud dekaade, siis nüüd brittide toetusel alustati sõja ajal suuremat ülestõusu šeriif Hussein'i käe all.

---

⁵⁸ Seda on näha siiaaani. Inimesed eristavad teineteist üsna tihti rohkem religiooni kaudu, mitte rahvuse kui sellise.

Mõlemad impeeriumid olid alguses rahvusvähemuste vastu üsnagi pessimistlikud. Neid nähti kui alatreenituna, ebamoraalsetena ja -lojaalsetena. Selle tõttu näiteks ei lasknud türklased kristlastel relvi kanda või viisid araablased liinidele aheldatult. Britid nägid küll kanada sõdureid tugevatena, kuid ei sallinud nende ohvitseri, keda nähti kui madala kvaliteediga. Sarnaselt ei saanud terve sõja ajal ükski indialane ohvitseriks tol ajal levinud rassismi tõttu. Arvati, et valge mees ei tohiks olla teise rassi käsutuse all. Need indialased, kes said allohvitserideks, võisid juhtida vaid teisi indialasi. Rassism oli levinud ka haiglates, kus valged õed ei võinud hoolitseda indialaste eest ja vastupidi india õed ei võinud hoolitseda valgete eest. Peale selle ei võinud indialased käia ka linna peal ilma valgenahalise saatjata. Tollal eeldati ka, et indialased on rumalamad kui valged ning seda toodi põhjuseks, miks neid ohvitserideks ei lastud (Greenhut 1984: 16). Kui ANZAC-i väed jõudsid Egiptusesse 1915. aastal, olid nad kuulsad oma distsipliinipuuduse tõttu. Britid kirjeldasid neid ebatsiviliseeritud matsidena. Nende eelarvamuste tõttu määrati ka sõja alguses vähemustest koosnevate üksuste ette briti ohvitserid. Briti sõjaväes see suhtumine küll järjest paranes ning sõja lõpus nähti neid kui kangete ja lojaalsete sõduritena. 1918. aastal hakati lubama esimesi indialasi ohvitseride akadeemiasse⁵⁹. Osmani armees jõudsid mitmed araablased kõrgetele ohvitseride auastmetele, kuid tänu suurtele deserteerumistele oli türklastel ikka raskusi nende usaldamisega. Seda sai aru vangide vahetusel, kus brittide vastu tahtsid türklased saada „õigeid“ türki sõdureid, mitte araablasi. Suhtumine kristlastesse muutus türklaste silmis sõja vältel pigem hullemaks kui paremaks tänu erinevatele mässudele ja laialtlevinud dissidentlusele.

Erinevuseks kahe impeeriumi sõjavägede vahel oli veel religioosne ja rassistlik diskrimineerimine. Kuigi Osmani sõdivates üksustes oli kristlasi ja juute, jäid nad selgelt vähemusse - peaaegu olematusesse. Vähemalt allikad ei too kuidagi välja, et kuskil rindel oleks olnud suuremal määral religioosseid vähemusi. Türki valitsus ei usaldanud impeeriumi kristlasest vähemusi tänu viimasel ajal impeeriumist lahku löönud kristlikele riikidele ja kristlaste ülestõusudele. Kui sõja alguses võeti kristlasi sõjaväkke, siis koos armeenlaste ja kreeklaste ülestõusmistega desarmeeriti nad kiirelt. Seega oli Osmani armee suures plaanis islamiarmee. Seda britid kartsid ning seega ei julgenud nad vahel türklaste vastu saata enamasti moslemitest koosnevaid üksusi (Keegan 2002: 217). Enamasti kristlastest britid võtsid oma sõjaväkke ohtralt moslemeid, näiteks India armees kasutati just enamasti Pandžabi moslemeid, keda nähti kui sõjakatamana ja lojaalsematena. Tol ajal kehtis Briti sõjaväes arvamus, et mõni rass on rohkem sõjakas kui teine (Liebau 2017). Kui Uus-Meremaalt pärit maooridel oli algselt

---

⁵⁹ Kuigi selle vastu oli ikka veel suur vastukaja ning see tava ei olnud algselt üldine.

keelatud otseses sõjaväes osaleda, kirjutas maoori arst Peter Buck: „*Meie esivanemad olid sõjakad inimesed...selle sõja osalistel oleks pärast sõda häbi oma inimestele vastu vaadata, kui nad tegeleksid ainult garnisonitöödega ning kui neile ei antaks võimalust ennast rindel tõestada*“ (Sumner 2011: 12). Sellele vaatamata nägid britid maoorisid pigem nõrkadena ning neid kasutati rohkem pioneeridena või logistiliste ülesanne täitjatena. Alles 1915. aasta teisest poolest said ka maoorid näidata oma sõjalisi oskusi esiliinidel (Riseman ja Winegard 2015). Samamoodi värbasid näiteks türklased tšerkesse enamasti Osmani Eriorganisatsiooni, et läbi viia erinevaid ülesandeid. Eeldati, et nemad suudavad raskemaid ülesandeid paremini läbi viia, kuna neid nähti kui agressiivsemaid inimesi.

Mõlemas impeeriumis toimus sõjaväes erinevate etnoste eraldamine. Suurbritannias eraldati üksused teineteisest olenevalt nende religioonist, rassist või rahvusest. Seda on eriti hästi näha India üksustes, sest seal oli esindatud mitmed erinevad religioonid, nagu näiteks sikhism, hinduism, kristlus ja islam. Neil kõikidel on omaette kombed ja talitused, mida britid pidid austama. Segregeeriti põhjusel, et ei tekiks rahutusi üksuste sees. Rahvuslik eraldamine toimus ka Kanadas. Kui algselt sooviti luua ühtseid üksuseid, siis hiljem viidi sisse eraldi prantsuse-kanadalastest ja inglise-kanadalastest elemente. Austraalias loodud brigaadid seostati erinevate maakondadega. Kuigi see praktika kaotati sõja käigus spetsialiseerunud üksustes, nagu kahurväes või pioneeriüksustes, jäi see kehtima jala- ja ratsavägedes. Sama süsteem viidi sisse ka Uus-Meremaal (Sumner 2011 10-11). Selline eraldamine oli ja on väga tavaline, et hoida üleval moraali ja seltsimeheliikust ühiste tunnusjoontega inimeste vahel. Sõja lõpu poole, seoses suurte inimkaotustega, hakkasid aga üksused järjest kirjumaks muutuma, eriti väikese rahvaarvuga maade üksustes nagu Uus-Meremaa. Koos sellega langes ka sõdurite distsipliin ja moraal, kuna ei võideldud enam oma kaasmaalaste või usuvendadega (Beaumont 2015). Osmani sõjaväes toimus samalaadne segregeerimine. Kuna nende armee oli islamiarmee, siis suuremaid religiooniprobleeme seal ei tekkinud. Mitmed kristlased olid sunnitud islamisse pöörduma. Pärast armeenlaste ja kreeklaste mässe 1915. aastal, enamus sõjaväes olevaid kristlasi kas desarmeeriti või sunniti islamisse pöörduma. On küll tunnistusi „araablaste diviisidest“ ja „türklaste diviisidest“, ehk toimus eraldamine rahvuslikul tasandil. Ka Osmani impeeriumis toimusid suuremad integratsioonid sõja lõpu poole tänu inimressursi puudumisele.

Nii britid kui ka türklased ei saanud hakkama ilma tööjõuta, kes tegelesid liinide taga logistikaga või ehitustöödega. Need üksused koosnesid mõlemas sõjaväes suuresti vähemustest. Näiteks Gallipoli lahingus moodustasid indialased suurema enamuse nendest, kes tegelesid liinide taga logistika ja transpordiga. Osmani impeeriumis tegelesid nende töödega aga

sunnitöölised tööpataljonides. Need koosnesidki suures osas kristlastest vähemustest, eesotsas armeenlastest. Armeenlased võisid isegi täita 75% kogu tööpataljoni isikkoosseisust. Et Osmani valitsus oma kristlastest vähemusi ei usaldanud, tähendas see seda, et neid koheldi tihti ebahumaanselt ja isegi alandavalt. Neid sunniti töötama ehitustöödel, transportimises või näiteks linnade koristamisel. Kui türklastel oli terve sõda olnud logistilisi probleeme, muutus asi veel hullemaks kui hakati enda tööjõudu deporteerima või tappa. Tänu sellele langes tööliste enda moraal ja tööjõudlus. See omakorda viis logistilise katastroofini. Mõlemad jõud kasutasid tööjõu leidmiseks vange. On tõendeid Osmani impeeriumis olevatest sõjavangidest, kes töötasid raudteede ehitustel ning tollased tööpataljonid polnud kaugel orjusest. Huvitav on see, et moslemist sõjavange sunnitööle ei rakendatud (Yanıkdağ 2017a). 1916. aastal värbasid britid Mesopotaamia kampaania jaoks 16,000 india vangi töökorpustesse. Suur vahe oli see, et india tööpataljonidesse värvatud meestega loodi ajalised lepingud (Singha 2017). Osmani impeeriumi Eriorganisatsiooni üksusteega liitusid samuti vangid, kes viisid läbi erilisi salajasi, tüüpiliselt illegaalseid, ülesandeid, nagu näiteks atentaate (Yigit 2014: 163).

Kuna suur osa Osmani sõjaväest koosnes talupoegadest, langes sõja ajal impeeriumi toidutoodang 40% võrra. 1915. aastal toimunud rohutirtsude poolt levitatud katku järel hävis suur osa Süüria varudest. Tänu türklaste halvale logistikale ei jõudnud tihti toit ega vesi sõduriteni. Osmani sõdurite söök koosnes enamasti jahvatatud ubadest ja odrast või nisuleivast. Liha saadi tüüpiliselt kord nädalas, või isegi kord kuus ning isegi siis oli seda vähe: ühe aruande kohaselt jagati üks veis või neli lammast 450 sõduri peale. Muidu söödi surnud kaameli liha (Zürcher 1996: 248-249). Kui liha korralikult ette ei valmistatud, tekkisid laialdased haigused - eriti kui tegemist oli surnud looma lihaga. Osmani impeeriumis suri rohkem sõdureid haigustesse kui otseses sõjategevuses. On arvatud, et haigustesse suri umbes 240,000 osmani sõdurit ning otseses sõjategevuses suri alla 100,000 (Erickson 2001: 208-210). Rindel olevate sõdurite olukord oli tavaliselt parem kui nendel, kes olid garnisonides. Brittide logistika oli türklastest tunduvalt parem ning näiteks isegi need indialased, kellel olid kindlad söömisnõuded, said seda sööki, mida nende religioon lubas neil süüa. Britid viisid rinneteile elusaid loomi, kuna mitmed indialased nõudsid, et loomad tapetakse koha peal või isegi nende endi poolt. Üldiselt olid briti sõjaväe toidud samuti monotoonsed. Nende toitudest olid vahel puudu tähtsad vitamiinid, tänu millele levisid erinevad haigused, nagu skorbuut ja beribeeri (Sumner 2011: 46). Vesi oli mõlema sõjaväe jaoks suur probleem terve sõja käigus, eriti kõrbestunud aladel. Tänu paremale logistikale ja mereteede kontrollile suutsid britid oma armeed palju paremini toita kui türklased.

Kuigi Briti armees ei toimunud massilisi deserteerumisi, oli ka seal mitmeid ülestõuse. Näiteks toimusid mitmed mässud plataanide⁶⁰ poolt 1915. aasta jaanuaris Ranguunis või veebruaris Basra all. Mõned ekstremistlikud Pandžabi moslemid hakkasid brittide vastu, kui türgi sultan kuulutas välja *jihad*'i. 1915. aasta 15. veebruaril tõusid indialased ülesse Singapuris ning tapeti 32 eurooplast (Keegan 2002: 217). Erinevad streigid toimusid liinide taga töökorpuste poolt, kui nende lepinguid ei jälgitud (Singha 2016). Osmani impeeriumis toimus samuti mitmeid ülestõuse sõja ajal, suurim neist oli ilmselt Araabia ülestõus, mis algas 1916. aasta suvel. Juba aasta enne seda toimusid suured rahutused armeenlaste ja kreeklaste poolt Anatoolias, mis viisid massilistele repressioonidele ja küüditamistele. 1915. aastal lootis Winston Churchill Gallipoli lahinguga alustada ülestõuse Osmani valitsuse vastu⁶¹. Kuigi mõlemas impeeriumis toimusid vähemuste poolt ülestõusud, olid mässude põhjused erinevad. Plataanid, kes rinnetel mässasid, tõusid ülesse selle pärast, et nad ei soovinud sõdida Indiast eemal (Keegan 2002: 217). Araablased ja armeenlased mässasid aga Osmani ülemvõimu vastu, lootes saavutada autonoomiat. Huvitav sarnasus on siin see, et mõlemad suuremad ülestõusud on vastaste poolt õhutatud: moslemite ülestõusu põhjus Singapuris oli türgi sultani väljakutse ning Araabia ülestõus sai tuule taha tänu brittidele, kes lubasid araablasi türklaste vastu aidata.

Üks suurim erinevus seoses rahvusvähemustega Osmani ja Briti impeeriumis on see, et britid tõid suurema osa nendest sõtta kaugetest maast, kuid türklased kasutasid vähemusi, kes elasid rinnetele üsna lähedal. Sellele probleemile otsiti pidevalt lahendusi, näiteks paljud araablased saadeti türklaste poolt sõja käigus rinnetele, mis asusid nende kodukohtadest kaugel, kuna mitmed sõdurid deserteerusid Araabias või Palestiinas oma kodulinnade läheduses. Selle tõttu pidid türklased neid rohkem valvama ning vahel isegi kettidega aheldama. Samuti toimusid massilised deserteerumised armeenlaste poolt Vene vägedesse sõja alguses, lootes nende abiga Türki ülemvõimu alt vabaneda. Brittidel seda probleemi polnud, kuna näiteks anzaclaste kodud olid teisel pool ookeani ning sõjaväest põgenemine polnud nii kerge või otstarbekas. See ei tähendanud, et deserteerumist Briti sõjaväes polnud. On teadaandeid mitmest sõjaväest lahkumisest plataanide poolt ning terveist plataanidest koosnevast eelpostist, mis läks Osmanite poolele üle (Fawaz 2015). On veel näiteid, kus inimesed püüavad põgeneda töökorpustest ning kuidas selle vältimiseks on kasutatud aheldamisi ka brittide poolt (Singha 2016).

Briti koloniaalsõdurid olid palju patriootlikumad kui Osmani impeeriumi vähemused. Kui sõda algas, läksid mitmed koloniaalsõdurid vabatahtlikult Euroopasse sõdima. Üks põhjuseid on see,

---

⁶⁰ Loode-Indias elav rahvus.

⁶¹ See lootus läks ka täide, kuna mitmed kreeklased ja armeenlased hakkasid just sel ajal mässama.

et paljud sõdurid, kes kaugetest kolooniatest sõdima tulid, olid ise Inglismaal sündinud või neil oli seal lähedasi sugulasi ning tänu sellele tundsid suuremat kohustust oma kodumaa eest üles tõusta. Seda on selgelt näha Kanadas, kus prantsuse-kanadalased ei olnud nii entusiastlikud sõtta minemisest kui briti-kanadalased. Erinevatest kirjadest võib välja lugeda, kuidas austraallased hakkavad järjest enam britte põlgama, samas jäädes ikka Suurbritanniale lojaalseks. Nende moraal ei murdunud terve sõja vältel. Indialased samuti säilitasid enamjaolt oma lojaalsuse impeeriumile, olenemata suurtele kaotustele kas siis Läänerindel või Mesopotaamias. Briti patriootlikkust on näha väheste mässude ja streikide näol. Samas on küll teada indialaste enesesandistamisi, et rindelt minema saada. Need juhused jäid aga päris harvadeks. Osmani impeeriumis oli ka araablasi, kes olid ottomanistlike vaadetega ja impeeriumile lojaalsed. Kui araablaste ülestõusu ajal üritasid britid araablastest sõjavange türklaste vastu pöörata, keeldusid praktiliselt kõik⁶² ning mitmed ohvitserid, kes isegi šeriif Husseiniga koostööd tegid, keeldusid otseselt osmanite vastu sõdida (Erickson & Uyar 2009: 275-276). Suurem osa aga ei olnud nii patriootlikud kui türklased ise. Sõja alguses ei olnud nii suurt entusiasmi sõtta minna kui Briti impeeriumis, kuna suur osa sõjaväkke värvatud araablastest polnud Osmani impeeriumiga tegelikkuses üldse seotud. Paljud nendest elasid kaugetes väikestes küldes või olid nomaadid. Osmani impeeriumis polnud veel välja arenenud haritud keskklassi. Nende jaoks tundus sõda kauge ja selle motiivid arusaamatud. Türklased sõdisid oma riigi kaitseks, kuid paljude araablaste jaoks oli sõda kui mingi ebamäärane probleem, kust nad olid sunnitud impeeriumi poolt osa võtma. Samuti tuleb siin arvesse võtta, et Osmani impeerium oli enne Esimest maailmasõda sõdinud juba mitu aastat Itaalia-Türgi ja Balkani sõdades ning inimesed olid sõjast väsimas. Suure tõenäosusega ei tehtud isegi vahet mitmel sõjal, mida meie praegu eristame. Näiteks mitmed türklased näevad perioodi 1913-1923 ühe tervikuna, mil vana Osmani impeerium lagunes ja loodi uus Türgi Vabariik (Yanıkdağ 2017b). On teada araabia ohvitseri, kes sõdisid Balkani sõdades, Esimeses maailmasõjas ning pärast Türgi iseseisvussõjas. Lojaalsuse- ja motivatsioonipuudust on näha laialtlevinud sõjaväest põgenemisega. See viis muidugi terve Osmani armee nõiaringsi: araablasi hakati halvemini kohtlema deserteerumiste tõttu⁶³. Tänu sellele langes araablaste moraal veelgi ja taheti enam sõjaväest minema saada. Sõja lõpuks oli Osmani impeeriumis peaaegu 500,000 sõdurit sõjaväest lahkunud. See oli peaaegu 17% kogu värvatud meestest (Zürcher 1996: 245).

---

⁶² Teadaolevalt ainult 4 araabia sõjavangi olid nõus brittidega sõdima.

⁶³ Näiteks nende aheldamine või vahel isegi desarmeerimine.

On ka näiteid, kuidas paljud peidavad ennast Osmani sõjaväepolitsei eest mošeedes, kirikutes või sünagoogides, et sõjaväest pääseda (Jacobson 2008: 74).

Nende deserteerumise vastu kasutasid Osmani jõud ära väga kavalalt religiooni. Erinevate üksustega käisid kaasas imaamid⁶⁴. Nemad viisid läbi jutlusi, kust pidid osa võtma kõik sõdurid. Enamasti rääkisid nad moslemite kohustusest *jihad'i* läbi viia ja mõistsid deserteerumise hukka kui patuna Jumala ees. Kasutati isegi ähvardusi: näiteks imaamid ei viinud läbi matuseriitusi neile, kes ridadest põgenevad (Beşikçi 2016: 105). Ka britid saatsid erinevaid religioosseid autoriteete üksustega kaasa, et tõsta moraali või tähtsate pühade ajal pidada riitusi ja jutlusi. Kui olid rasked situatsioonid ja religioossed inimesed ei teadnud mida teha, toodi kohale nende religiooni autoriteet, et olukordasid lahendada. Näiteks Kut al-Amara piiramise ajal ei teadnud paljud indiaalased, kas süüa hobuseliha või mitte. Selleks oli kohal vastav autoriteet, kes seda elu päästmiseks teha lubas⁶⁵.

Mõlemas impeeriumis tekkis värbamiseprobleem sõja venides ja langenute arvu kasvades⁶⁶. Osmani impeeriumis oli üleriiklik sõjakohustus sisse viidud juba 1909. aastast, kuid sellel oli mitmeid erandeid. Näiteks võidi maksta maksu⁶⁷, mis vabastas inimese sõjaväest⁶⁸, samuti ei pidanud sõjaväkke minema vaimulikud, Al-Ḥijāzi ja Istanbuli elanikud, riigiametnikud ega inimesed, kes on palverännakul (Zürcher 2002: 188-189). Osmanid hakkasid seda probleemi lahendama vanusepiirangu laiendamisega. Näiteks sõja alguses võeti sõjaväkke 20-45 aastaseid mehi, kuid juba 1916. aastal värvati mehi vanuses 17-55 (Fawaz 1914: 171 ja Beşikçi 2016: 98). Britid langetasid sõja ajal järjest enam füüsilisi nõudeid, et mehi sõjaväkke saada. Näiteks mehed, kes algselt halbade hammaste tõttu sõjaväkke ei lubatud, hakkasid järjest enam ridadesse ilmuma sõja teisel poolel (Sumner 2011: 13). Maailmasõja alguses koosnes Briti sõjavägi vaid vabatahtlikest, kuid aja vältel viidi Inglismaal ja tema koloniaalvaldustes sisse sõjaväekohustus, välja arvatud Austraalias ja Indias. Nagu 1909. aastal türklaste poolt sisse viidud seaduses, tekkisid ka Briti impeeriumis sellele vastumeelseid. Mõlemad impeeriumid pidid tegelema mässudega. Briti koloniaalmaades olid sõjaväekohustuse vastased reeglina töölisel, kuid Osmani impeeriumis ei olnud sel ajal veel tööstus ja keskklass nii välja arenenud ning vastumeel tekkis tihti religioossetel ja natsionalistlikel põhjustel. Kuna Osmani armee oli reeglina olnud islamiarmee, ei soovinud kumbki, nii kristlased kui ka moslemid, seda muuta.

---

⁶⁴ Palvusejuhid islamiusus.

⁶⁵ Paljud ei teinud seda ikkagi.

⁶⁶ Osmanitel oli ka massiline deserteerimise probleem.

⁶⁷ Türgi keeles *Bedel-i Nakdi*.

⁶⁸ Kuigi see maks oli nii suur, et ainult eliit suutis selle kinni maksta.

Kanadas toimusid prantsuse-kanadalaste poolt mässud, kus mõned ülestõusjad isegi surma said (Morin-Pelletier 2016).

Veel saab võrdluse tuua sellest, kes üldse need inimesed olid, kes sõtta võeti. Osmani armee koosnes enamasti Anatoolia talupoegadest. Vähemustest oli sõjaväes kõige rohkem araablasi, kuid ka nemad tulid maakohtadest. Tollal oli Lähis-Ida väga agraarne. Armeenlased ja kreeklased olid reeglina kõrgemalt haritud kui türklastest või araablastest talupojad, kuna nad elasid rohkem linnades. Seda aga türklased ära ei kasutanud, kasutades neid lihttöölisena. Ainsad kristlasest ohvitserid Osmani armees olid meedikud (Erickson & Uyar 2009: 180). Briti impeeriumi sõjaväes oli kirju seltskond. Ka selle kolooniatest tulid sõdurid suurel hulgal maakohtadest. Indiast värvatud sõdurid olid peamiselt talupojad, nagu Osmani sõjaväes araablased. Selle tõttu on ka neilt meile jäänud vähem kirju, et nende seisukohtasi paremini uurida. Samas näiteks Kanadast ja Austraaliast läksid Euroopasse väga paljud keskklassi mehed, nagu poemüüjad, ärimehed või tehasetöötajad ning Indiast läksid sõtta mitmed printsid (Das 2014).

Kokkuvõte

Kuigi türklased olid viimase paari aastaga kaotanud suure osa oma Euroopa aladest, olid nende valitsuse all veel miljonid erinevad vähemused. Nende seas umbusaldatud kristlastest armeenlased ja kreeklased, keda sõjas kasutati erinevates tööpataljonides tasuta tööjõuna ning kellele vastuhakk tähendas tüüpiliselt surma. Otseses sõjategevuses kasutati rohkem moslemitest vähemusi. Eriorganisatsioonis olevate tšerkesside ülesanne oli õhutada moslemite seas vaenlaste vastu mässe või just vastupidi suruda maha riigisiseseid ülestõuse. Nendel oli ka tähtis roll deporteerimistes. Kui kristlased ja tšerkessid jäid enamasti esiliinidest tahapoole, siis rinnetel oli näha suurtes kvantiteetides araablasi.

Briti impeeriumi eest läks samuti võitlustulle miljoneid vähemusi. Nendest olid kõige rohkem esindatud indialased, kellest peaaegu 1,5 miljonit vabatahtlikku läks brittidele appi kas otseses sõjategevuses või töökorpustes. Esimene maailmasõda aitas töös väljatoodud rahvusvähemustel ennast näha üha rohkem eraldi rahvusena ning autonoomianõudlused muutusid laialtlevinumaks. Kui algselt nägid britid oma koloniaaljõudusid ebaküpse, halvasti treenitud ja ebalojaalsena, siis pärast sõda oli mitme inglase suhtumised nendesse radikaalselt muutunud. Sõja lõpus nähti koloniaalsõdureid kui sitke, vapra ja lojaalsena.

Kuigi britid ja türklased võitlesid sõjas teineteise vastu, kasutasid nad tihti rahvusvähemusi samamoodi. Tööpataljonides teenisid mõlemas impeeriumis enamasti vähemused, keda usaldati vähem kui enda sõdureid. Tol ajal veel levinud rassismi tõttu nägid britid, et mõned rassid on rohkem sõjakad kui teised ning sel põhjusel värbasid oma sõjaväkke just Pandžabi moslemeid. Türklased värbasid oma Eriorganisatsiooni rohkesti tšerkesse, kes olid varem oma kodudest kristlaste poolt välja heidetud ja Osmani aladele saadetud. Neid nägid türklased kui vägivaldsete inimestena ning Eriorganisatsioonis anti neile võimalus kristlastele kätte maksta. Sõja kestes hakkasid võitlejaid mõlemas sõjaväes järjest vähemaks jääma ning tuli võtta kasutusele erinevaid meetmeid. Meeste puuduste likvideerimiseks lödvendati mõlema impeeriumi poolt sõjaväkke saamise nõudmisi. Türklased laiendasid näiteks vanusepiirangut ja britid hakkasid järjest rohkem võtma sõjaväkke mehi, kes sõja alguses poleks sinna saanud. Sõjaväes kasutasid mõlemad segregeerimist. Üksused loodi alatihti olenevalt võitlejate religioonist, rassist või etnosest.

Kuigi oli mitmeid sarnasusi kahe jõu vahel, kerkisid sõjas esile märkimisväärsed erinevused. Üks tähtsaim nendest oli religioosne aspekt. Tänu enne Esimest maailmasõda toimunud Balkani

sõdadele, kus mitmed kristlikud riigid Osmani impeeriumist lahku löid, olid kristlased nüüd suure umbusalduse osalised. Kuigi Osmani valitsus üritas 1909. aastal uue seadusega integreerida erinevaid religioosseid inimesi sõjaväe kaudu, olid nii moslemid kui ka kristlased selle vastu. Kui 1915. aastal alustasid kristlastest armeelased ja kreeklased mässe, desarmeeriti nende sõdurid ja nad saadeti kas tööpataljonidesse või surma. Peale seda jäi Osmani armee suures osas islamiarmeeks. Suurbritannia sõjavägi oli aga religioosselt väga kirju: seal sõdisid sikhid, kristlased, hindud, moslemid jne. Osmani sõjaväes puudus üldine rassism, kuna see koosnes suures osas türklastest ja araablastest, kes on rassilt üsna sarnased. Sama ei saa aga öelda brittide kohta. Nende armees ei võinud india lased saada ohvitserideks, kuna nähti, et valget meest võib juhtida vaid teine valge mees. Suur vahe oli deserteerimistes: briti armees polnud I maailmasõjas massilist probleemi sõjaväest lahkumisega, Osmani impeeriumis oli see aga pandeemiline. Sõja lõpus oli seal üle 500,000 desertööri. Suur osa nendest olid araablased, kuna nad polnud kaugeltki nii motiveeritud kui türklased ise. Osmani sõjaväes võideldi tihti vähese varustuse ja toiduga ning halva kohtlemise all. Kui marsiti mööda oma kodulinnast, hiilisid sõdurid üksuste juurest lihtsalt minema. Deserteerumisele andis ka tõuke 1916. aastal alanud Araabia ülestõus. Kuna Briti sõjaväkke tulid vabatahtlikud üle kogu maailma, oli nende jaoks sõjaväest põgenemine tihti raskendatud või ebapraktiline. Suurbritannia logistika oli türklaste omast kordades parem, mis tähendas et sõduriteni jõudsid varustus ja toit efektiivsemalt kohale. See omakorda hoidis nende moraali üleval.

Rahvusvahemustel oli nii Briti kui ka Osmani armeedes suur roll. Neid kasutati nii rindel kui erinevates logistilistes töodes liinide taga. Mõlemad impeeriumid kasutasid oma impeeriumis olevaid vähemuste inimressursse väga sarnasel kui ka üpris erineval moel. Kuigi Esimene maailmasõda oli tragöödia, kus suri miljoneid inimesi, võis sealt samuti välja kasvada midagi head. Nii mõnegi vähemuse esindajad leidsid sellest konfliktist oma eneseteadvuse ning Suur Sõda aitas murda ka rassistlike barjääre. Briti impeeriumi eest sõdinud koloniaalsõdurid näitasid milleks nad võimelised on ja tõstsid enda hinnangut inglaste ees. Osmani impeeriumi eest sõdinud vähemused pidid aga peale koloniaalriigi likvideerimist hakkama võitlema uute võimude vastu.

Summary

Ethnic minorities in the British and Ottoman Empires during the First World War

By the time the First World War broke out in 1914, both the British and Ottoman Empires had a lot of colonies and vast amounts of ethnic minorities under their control. During the 19th century, the Ottomans had been losing territories, while the British were controlling their colonies and the seas with their massive navy. The First World War was different from any kind of war there had ever been, which meant that the belligerents had to use new methods. This new warfare was called “Total War”, which meant that everyone, including non-militants, were included in the war effort. The huge scale of human resource needed inevitably led to empires including different ethnic minorities to the fray. The Ottomans and British were no different.

This thesis looks at different ethnic minorities in the Ottoman and British Empires during World War I. More closely, how did they influence their respective empires and vice-versa. It looks at how the British and the Turks used their minorities in their war effort and how they were treated or seen as. The purpose is to research and compare minorities’ experiences in the two military forces during the Great War. The thesis has been divided into three parts. The first part looks at the Ottoman Empire and its minorities. Since there were too many different minorities in the Ottoman Empire, only a few of them fitted in this specific thesis: Greeks, Armenians, Circassians and Arabs. The second part of the thesis looks at the British Empire. Here, the same difficulty of immense numbers of different minorities appears. Only Indians, Australians, Canadians and New-Zealanders are included. The Third part of the thesis is an analysis, where included minorities of both empires are compared.

The biggest difference concerning minorities in the two empires is how they saw themselves as. In the Ottoman Middle-East people distinguished each other using religion, not ethnicity. For example, it wasn’t so important if you were born in Baghdad or Beirut. What was important however, was whether you were a Sunni Muslim, a Christian or a Jew. In the British Empire, people had begun to differentiate themselves using ethnicity. People living in Canada saw themselves as Canadians, people in Australia saw themselves as Australians etc. There were some exceptions, like the Armenians in Turkey or Sikhs in British India.

During the First World War, the Ottoman government was highly suspicious of Christians, due to the recent Balkan Wars, where many Christian nations separated themselves from the empire. When the Great War broke out, Christians were also conscripted, but due to the uprisings by the Armenians and the Greeks in 1915, they were quickly disarmed and put into labour camps, where they were forced to work on construction or logistical duties. The British also used a great deal of minorities in their labour corps. Hundreds of thousands of Indians were applied to labour duties behind the lines. They, like the Christians in the Ottoman Empire, worked on construction or other logistical duties.

When the war started, both governments saw their minorities as weak, badly trained or unmotivated. Although British officers saw the Canadian soldiers as good fighting men, they disliked Canadian officers. Australians were seen as a bunch of unsophisticated thugs due to their bad behaviour in Egypt at the beginning of the war. There was also widespread racism in the British army at the time. For example, Indians couldn't be officers, due to the fact that the British thought that other races can't command white men. This all changed during the war, when all colonial troops showed their worth. At the end of the war, Brits highly praised Canadians, ANZACs and Indians for their effort. Turks were not only mistrusting of Christians, but also of Arabs. During the war hundreds of thousands of Arabs deserted and when the Arab Revolt began in 1916, relations became even more complicated. There are reports of whole units of Arabs being sent to the front lines in chains. On the other hand, there were many Arabs who had Ottomanist views and gained high positions in the army. Turkish views on Christians only worsened during the war due to uprisings and dissidence.

The Ottoman army during the First World War was an Islamic army. While there were some Christians or Jews on the front, they were largely irrelevant. The only Christian officers in the army were medics. The British army was a lot more diverse. There were dozens of different religions in their army. In fact, British favoured Panjab Muslims to be in the army, because they were thought to be more war-like. Although there was some fear of an uprising when the Sultan called on all Muslims to engage in a Holy War against the Entente, it faded when the call didn't produce any widespread mutinies.

Both empires also segregated their minorities into different units. For example, there are reports of Arab and Turkish divisions in the Ottoman army, while Circassians were mostly prominent in "Special Organisation" units, which was an organisation meant to suppress mutinies and to carry out different undercover operations. The British made different divisions regarding people's ethnicity or religion. There were Sikh, Muslim and Hindu divisions in the British

Indian Army. It was thought that this segregation would lessen mutinies and strengthen bonds. It is also understandable, because a soldier's motivation is higher, when he is fighting alongside his countrymen or coreligionists. This is also one of the reasons, why the Ottoman leaders didn't want Christians in their army before the First World War.

The Brits and the Turks had many similarities and considerable differences regarding minorities. Both trusted their own troops to be more motivated and professional, so they were handed more difficult and important tasks. This view receded as the war went on, and many minorities in the British army were hailed after the war. This also gave many of them a sense of entitlement, which would prove vital in their later quest for independence. When the Ottoman Empire collapsed after the war, its minorities who had lived through the war, had to fight on against new powers.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Publitseeritud allikamaterjalid:

Lyster, I. *Among the Ottomans: Diaries from Turkey in World War I*. London, I.B. Tauris, 2011.

Tamari, S. *Year of the Locust: A Soldier's Diary and the Erasure of Palestine's Ottoman Past*. London, University of California Press, 2011.

Kirjandus

Ahmad, F. *The Young Turks and the Ottoman Nationalities: Armenians, Greeks, Albanians, Jews, and Arabs, 1908-1918*. Salt Lake City, The University of Utah Press, 2014.

Aksakal, M. *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire and the First World War*. New York, Cambridge University Press, 2008.

Beşikçi, M. *Domestic Aspects of Ottoman Jihad: The Role of Religious Motifs and Religious Agents in the Mobilization of the Ottoman Army*. Jihad and Islam in World War I: Studies on the Ottoman Jihad on the Centenary of Snouck Hurgronje's „Holy War Made in Germany“. Zürcher, E.J. (toim.). Leiden, Leiden University Press, 2016, lk. 95-115.

Campos, M.U. *Ottoman Brothers: Muslims, Christians, and Jews in Early Twentieth-Century Palestine*. Stanford, Stanford University Press, 2011.

Christie, N.M. *Gas Attack! The Canadians at Ypres, 1915*. Nepean, CEF BOOKS, 1998.

Commins, D.D. *Islamic Reform: Politics and Social Change in Late Ottoman Syria*. New York, Oxford University Press, 1990.

Erickson, E.J. *Ordered to Die: A History of the Ottoman Army in the First World War*. Westport, Greenwood Press, 2001.

Erickson, E.J. *Ottoman Army Effectiveness in World War I – A Comparative Study*. Abingdon, Routledge, 2007.

Fawaz, L.T. *A Land of Aching Hearts: The Middle East in the Great War*. Massachusetts, Harvard University Press, 2014.

Frazer, C.A. *Catholics and Sultans: The church and the Ottoman Empire 1453-1923*. New York, Cambridge University Press, 1983.

Gingeras, R. *Sorrowful Shores: Violence, Ethnicity, and the End of the Ottoman Empire, 1912-1923*. New York, Oxford University Press, 2009.

Kayalı, H. *Arabs and Young Turks: Ottomanism, Arabism, and Islamism in the Ottoman Empire, 1908-1918*. Berkley, University of California Press, 1997.

Keegan, J. *Esimene Maailmasõda*. Tallinn, Varrak, 2002.

Köroğlu, E. *Ottoman Propaganda and Turkish Identity: Literature in Turkey During World War I*. New York, I.B. Tauris, 2007.

Quataert, D. *The Ottoman Empire 1700-1922*. New York, Cambridge University Press, 2005.

Sheftall, M.D. *Altered Memories of the Great War: Divergent Narratives of Britain, Australia, New-Zealand and Canada*. New York, I.B. Tauris, 2009.

Sumner, I. *ANZAC Infantryman 1914-1915: From New Guinea to Gallipoli*. Oxford, Osprey Publishing, 2011.

Uyar, M., Erickson, E.J. *A Military History of the Ottomans: From Osman to Atatürk*. California, ABC-CLIO, 2009.

Zürcher, E.J. *Ottoman Labour Battalions in World War I. The Armenian Genocide and the Shoah*. Kieser, H.L., Schaller, D.J. (toim.). Zürich, Chronos, 2002, lk. 187-196.

Zürcher, E.J. *The Young Turk Legacy and Nation Building: From the Ottoman Empire to Atatürk's Turkey*. New York, I.B. Tauris, 2010.

Periodika

Greenhut, J. *Sahib and Sepoy: An Inquiry into the Relationship between the British Officers and Native Soldiers of the British Indian Army*. *Military Affairs*, Vol. 48, No. 1 (Jan., 1984), lk. 15-18.

Jacobson, A. *Negotiating Ottomanism in Times of War: Jerusalem during World War I through the Eyes of a Local Muslim Resident*. *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 40, No. 1 (Feb., 2008), lk. 69-88.

Omissi, D. *Europe Through Indian Eyes: Indian Soldiers Encounter England and France, 1914-1918*. *The English Historical Review*, Vol. 122, No. 496 (Apr., 2007), lk. 371-396.

Tai-Yong, T. *An Imperial Home-Front: Punjab and the First World War*. The Journal of Military History, Vol. 64, No. 2 (Apr., 2000), lk. 371-410.

Yigit, Y. The *Teşkilât-ı Mahsusa and World War I*. Middle East Critique, Vol. 23, No. 2 (Mai, 2014), lk. 157-174.

Zürcher, E.J. *Between Death and Desertion. The Experience of the Ottoman Soldier in World War I*. Turcica, Vol. 28 (1996), lk. 235-258.

Internet

Beaumont, J. *Australia*. International Encyclopedia of the First World War, 2015. Kasutatud 09.05.2017. <http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/australia>

Das, S. *Experiences of Colonial Troops*. The British Library, 2011. Kasutatud 29.04.17. <https://www.bl.uk/world-war-one/articles/colonial-troops#authorBlock1>

Das, S. *Responses to the War (India)*. International Encyclopedia of the First World War, 2014. Kasutatud 01.05.2017. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/responses_to_the_war_india

Fawaz, L.T. *The Forgotten Soldiers: India and Pakistan in the Great War*. The Wilson Quarterly, 2015. Kasutatud 29.04.2017. <http://wilsonquarterly.com/quarterly/fall-2014-the-great-wars/forgotten-soldiers-india-in-great-war/>

Gorvett, J. *The Forgotten Arabs of Gallipoli*. Al Jazeera, 2004. Kasutatud 30.04.17. <http://www.aljazeera.com/archive/2004/01/200849135129326810.html>

Hunter, K. *New Zealand*. International Encyclopedia of the First World War, 2014. Kasutatud 10.05.2017. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/new_zealand

Kieser, H.L. *Minorities (Ottoman Empire/Middle East)*. International Encyclopedia of the First World War, 2017. Kasutatud 01.05.2017. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/minorities_ottoman_empiremiddle_east

Liebau, H. *Theory of Martial Races*. International Encyclopedia of the First World War, 2017. Kasutatud 10.05.2017. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/martial_races_theory_of

Morin-Pelletier, M. *French Canada and the War (Canada)*. International Encyclopedia of the First World War, 2017. Kasutatud 12.05.2017. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/french_canada_and_the_war_canada

Noonan, D.C. *War Losses (Australia)*. International Encyclopedia of the First World War, 2016. Kasutatud 11.05.2017. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/war_losses_australia

Oliver, D.F. *Warfare 1914-1918 (Canada)*. International Encyclopedia of the First World War, 2017. Kasutatud 10.05.2017. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/warfare_1914-1918_canada

Omissi, D. *Sepoy Letters (India)*. International Encyclopedia of the First World War, 2016. Kasutatud 29.04.17. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/sepoy_letters_india

Phillips, J. *Between Acceptance and Refusal – Soldiers' Attitudes Towards War (New Zealand)*. International Encyclopedia of the First World War, 2015. Kasutatud 29.04.17. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/between_acceptance_and_refusal_-_soldiers_attitudes_towards_war_new_zealand

Prost, A. *War Losses*. International Encyclopedia of the First World War, 2016. Kasutatud 11.05.2017 http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/war_losses

Provence, M. *Arab Officers in the Ottoman Army*. International Encyclopedia of the First World War, 2016. Kasutatud 09.05.2017. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/arab_officers_in_the_ottoman_army

Riseman, N., Winegard, T.C. *Indigenous Experience of War (British Dominions)*. International Encyclopedia of the First World War, 2015. Kasutatud 11.05.2017. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/indigenous_experience_of_war_british_dominions

Singha, R. *Labour (India)*. International Encyclopedia of the First World War, 2016. Kasutatud 01.05.2017. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/labour_india

Singha, R. *Indian Labour Corps*. International Encyclopedia of the First World War, 2017. Kasutatud 01.05.2017. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/indian_labour_corps

Yanıkdağ, Y. *Prisoners of War (Ottoman Empire/Middle East)*. International Encyclopedia of the First World War, 2017a. Kasutatud 01.05.2017. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/prisoners_of_war_ottoman_empiremiddle_east

Yanıkdağ, Y. *Ottoman Empire/Middle East*. International Encyclopedia of the First World War, 2017b. Kasutatud 10.05.2017. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/ottoman_empiremiddle_east

Çiçek, M. T. *Arab Supporters of the Belligerent Countries*. International Encyclopedia of the First World War, 2015. Kasutatud 09.05.2017. http://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/arab_supporters_of_the_belligerent_countries

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Sander Priivits (sünnikuupäev 06.08.1993)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

bakalaureusetöö „Briti ja Osmani impeeriumite rahvusvähemused Esimeses maailmasõjas“,

mille juhendaja on Eero Medijainen,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 15.05.2017